

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

**SLOBODNO VRIJEME KAO RIZIČNI FAKTOR MALOLJETNIČKE
DELINKVENCije
- magistarski rad –
RADNA VERZIJA**

Kandidatkinja

Minela Ivazović Jusmani

Broj indexa:11-DMSZ/10

Mentor

prof.dr.Suada Buljubašić

Sarajevo, januar 2019

SADRŽAJ:

UVOD	1
I TEORIJSKA ELABORACIJA TEME	3
1.1. Slobodno vrijeme	3
1.2. Riziko faktori.....	9
1.3. Maloljetnička delinkvencija (devijantno ponašanje – poremećaj u ponašanju).....	16
1.3.1. Nailje i mladi.....	22
1.4. Pregled istraživanja	24
II METODOLOŠKI OKVIR RADA	27
2.1. Problem istraživanja.....	27
2.2. Predmet israživanja	27
2.2.1. Kategorijalno pojmovni sistem	27
2.3. Ciljevi istraživanja.....	29
2.3.1. Naučni cilj	29
2.3.2. Društveni cilj.....	29
2.4. Sistem hipoteza	29
2.4.1. Generalna hipoteza	29
2.4.2. Posebne – pojedinačne	29
2.4.3. Varijable	30
2.4.4. Indikatori	30
2.5. Metode u postupci prikupljanja podataka.....	30
2.6. Uzorak	31
2.7. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	31

2.7.1. Naučna opravdanost istraživanja.....	31
2.7.2. Društvena opravdanost istraživanja	32
III REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA.....	33
IV ZAKLJUČCI.....	60
V LITERATURA	61
VI PRILOZI.....	66

UVOD

Slobodno vrijeme predstavlja jednu od najznačajnijih sastavnica svakodnevnog života, kako pojedinca, tako i grupe u savremenom društvu, te je ujedno i bitan pokazatelj načina i kvalitete svakodnevnog života (Ilišin, 1999). To je društveni fenomen koji zahtjeva temeljit pristup u svim sferama života. Zbog svoje značajnosti, slobodno vrijeme je predmet interesa brojnih naučnih disciplina, kojima je u središtu čovjek. Promatrajući slobodno vrijeme u prošlosti, može se zaključiti kako je to bio predmet borbe društvenih klasa, kao jedno od temeljnih ljudskih prava, dok u današnje vrijeme, pa i budućnosti, prema predviđanjima futurologa, postaje dio vremena koji se svakodnevno širi (Mlinarević, Gajger, 2010). Razlog brojnih određenja pojma slobodnog vremena je velik broj stručnjaka različitih profila koji se njime bave, poput filozofa, sociologa, psihologa, pedagoga i brojnih drugih. Bez obzira kako svaki stručnjak doživljava slobodno vrijeme, Gajger i Mlinarević (2010) ističu kako je nužno osvijestiti važnost kreativnog, aktivnog, smislenog i strukturiranog provođenja slobodnog vremena.

Rizični faktori se definiraju kao bilo koji utjecaj koji pojačava vjerovatnost pojavljivanja budućeg asocijalnog, antisocijalnog, delinkventnog i neprihvatljivog ponašanja, napredovanja prema vrlo ozbiljnom stanju te podržavanja problematičnih uslova. Ajduković, 2000, Hawkins i sur, 2000; Kazdin i suradnici (1997, u Bašić, 2009) smatraju kako je rizični faktor prediktor povećane vjerovatnosti za javljanje kasnijih prekršaja pojedinaca.

Pojam delinkvencije je usko vezan za sukob sa društvom, njegovim sistemom vrijednosti, normama i zakonima. Ono obuhvata teže oblike asocijalnog, anti-socijalnog, socio-patološkog i kriminalnog ponašanja. Pojavi delinkventnog ponašanja posebno pogoduju kritična razdoblja poput ratnih i post-ratnih prilika, zaoštrenih društvenih odnosa, ekonomska kriza, siromaštvo, nezaposlenost, stambene i materijalne poteškoće, izbjeglištvo, kriza morala, kriza sistema vrijednosti, kriza u porodici i sl. Dakle, maloljetnička delinkvencija je proizvod neprilika, nezadovoljstva, krize, problema i besperspektivnosti mladih ljudi. Kada govorimo o zloupotrebi psihoaktivnih supstanci kao obliku delikventnog ponašanja, treba se naglasiti da su adolescenti najugroženija populacijska skupina za razvoj i usvajanje ovisničkog ponašanja zbog relativnog neiskustva, potrebe za istraživanjem, fragmentiranog znanja, često netačno usvojenih informacija, iluzije neranjivosti, snažnog vršnjačkog pritiska, nedostatka komunikacijskih vještina i sl. Zbog potrage za vlastitim identitetom, mladi izmiču kontroli roditelja, traže sve veću slobodu u svojim postupcima, počinju pušiti, piti alkoholna pića i eksperimentirati s drogama ne znajući da su umjesto slobode odabrali ropstvo.

Maloljetnička delinkvencija predstavlja oblik kriminalnog ponašanja koje vrše maloljetnici u krivičnom pravnom smislu riječi. To su lica sa granicama starosti koje variraju od jedne do druge zemlje (donja granica od 13-14 godina u evropskim zemljama) zavisno od niza uslova koji su prisutni u pojedinim zemljama (socijalni, ekonomski, tradicionalni, biološki, klimatski i dr.). Maloljetni učinioci krivičnih djela i prekršaja su lica koja se po svom biopsihičkom razvoju i uzrocima njihove delinkvencije razlikuju od odraslih i prema njima mora biti prisutan poseban tretman. Njihova djela nisu rezultat zrelog razmišljanja i čvrste volje za izvršenja krivičnih djela pa se uračunljivost i krivica ispoljavaju u posebnoj formi u odnosu na punoljetne učinioce (period adolescencije u medicinskom smislu riječi). Prema maloljetnim prestupnicima se u pravilu primjenjuju vaspitne mjere a samo izuzetno kazne.

Jedan od posebno važnih i aktuelnih pravnih i društvenih problema današnjice je svakako problem prisustva maloljetničke delinkvencije u savremenom društvu, iako se radi o fenomenu koji egzistira u svim etapama ljudskog razvoja, od najranijeg perioda sve do danas.

Nema sumnje da je maloljetnička delinkvencija društveni i pravni realitet koji svojim prisustvom preuzima primat po važnosti u odnosu na druge društveno – pravne probleme u određenom društvu ili lokalnoj zajednici s obzirom na činjenicu da su u centru pažnje i interesovanja maloljetnici.

Interesovanje za ovu oblast javlja se i zbog činjenice da djeca imaju sve više slobodnog vremena koje nije strukturirano i adekatno iskorišteno. Istraživanja pokazuju da neadekvatno organizovano slobodno vrijeme može biti riziko faktor za razvoj maloljetničke delinkvencije.

I TEORIJSKA ELABORACIJA TEME

1.1. Slobodno vrijeme

U zavisnosti kako mladi danas provode svoje slobodno vrijeme i o mogućnostima za provođenje slobodnog vremena koje im pruža šira i uža lokalna zajednica kao i škola slobodno vrijeme može utjecati na pozitivan ili negativan način na djecu i mlade. Tako slobodno vrijeme može predstavljati i zaštitni ali i rizični faktor maloljetničke delinkvencije. Na primjer, u školama postoje mnoge nastavne aktivnosti u vidu raznih sekcija gdje djeca mogu da iskažu svoju kreativnost, razne vještine, hobije itd.

Rosić (2005) odgoj definira kao temelj čovjeka i društva. Upravo zahvaljujući njemu čovjek je postao društvenim bićem, bićem zajednice i bićem prakse. Odgoj ponajviše usmjerava čovjeka ka onome što tek treba biti, dok manje onomu što on zapravo jest. Zadaća odgoja jest usmjeriti čovjeka ka budućnosti, iako on u sebi nosi i sintezu prošlosti te našu sadašnjost. Čovjeku je odgoj prijeko potreban. Bez njega čovjek ne bi mogao preživljavati te je on upravo čovjekov uvjet života. Odgoj se ne može definirati jednom definicijom jer je vrlo složen. On je tako jedan od osnovnih i trajnih pojava djelatnosti, koja se ostvaruje u svjesnom i namjernom prenošenju društveno – historijskog iskustva starijih generacija na nadolazeće. Odgoj je također proces formiranja čovjeka kao ljudskog bića. Složen je, dinamičan, dugotrajan, planiran, organiziran i svrshodno usmjeren. Kako je odgoj vrlo zahtjevan, težak, naporan i nepredvidiv posao koji se ne može olako i usput obaviti, tako ni njegovi rezultati nisu brzo prepoznatljivi niti se mogu lako mjeriti i vrednovati. Odgoj je namjerno učenje odnosno stjecanje motiva, naporan rad odgajatelja na odgajaniku. To je trajan proces jer se čovjek neprestano nalazi u mijenjanju, dok posebni značaj odgoj ima u razdobljima čovjekovog djetinjstva i mladosti jer se u tim razdobljima proces promjena odvija najintenzivnije i upravo tu se postavljaju temelji cjelokupnog života. Odgoj se dakle zasniva na stvaralačkoj saradnji između odgajatelja i odgajanika, tj. roditelja i djeteta, odnosno doprinosima koje daju oba subjekta za što bolju kvalitetu i rezultat rada. Zadaće odgoja su prilagođavanje čovjeka na unaprijed modelirane načine mišljenja, ponašanja i djelovanja ljudi; zatim osposobljavanje čovjeka za stvaranje promjena u društvu. Odgoj se temelji na punini međuljudskih odnosa, saradnji, interakciji, komunikaciji, kreativnosti, usavršavanju ličnosti učitelja, učenika i roditelja (Rosić, 2005).

Slobodno vrijeme je posebno važno za djecu i omladinu, zbog mogućnosti ispoljavanja i razvoja kreativnosti. Ukoliko se djetetu i mladima ne dozvoljava kreativnost, oni će pronaći

negativne i destruktivne načine da se izraze. Upravo zato su samoizražavanje i stvaralaštvo bitni faktori zdravlja. Većina autora slobodno vrijeme opisuje kao sintezu potrošenog vremena koje nam niko ne nameće, to su aktivnosti koje želimo i koje nam pružaju zadovoljstvo. Postmoderno okruženje u kojem živimo stavlja djecu i mlade pred brojne krize i izazove. Mladi traže od porodice, škole, medija i drugih odgojnih faktora zanimljive i primjerene aktivnosti za zadovoljavanje svojih potreba i interesa. Ako ih oni nisu spremni pružiti, djeca i mladi tražit će odgovore na drugim mjestima, s vršnjacima sličnih interesa i motivacije. Slobodno vrijeme je važno za razvoj ličnosti djece i mladih i otvara im mogućnosti za zadovoljavanje interesa i potreba. Mladi i djeca su sve manje organizatori zabave i slobodnog vremena, a sve više konzumenti sadržaja koje nudi visoko profesionalna mašinerija (zabava, koncerti, utakmice, spektakli i sl.). Konzumenti postaju pasivni auditorij, nepripremljeni za aktivno provođenje slobodnog vremena. Umjesto iskazivanja njihove kreativnosti i aktivnog sudjelovanja, reklamna potrošačka industrija takmiči se u sadržajima gdje su mladi pasivni sudionici i često samo posmatrači. Slobodno vrijeme mladih veliki je vremenski prostor, a ako je nedovoljno osmišljen i vođen, prostor slobodnog vremena može postati izvor neprihvatljivog ponašanja i ovisnosti. (Hadžikadunić, 2014).

Bitan zadatak svih odgojno obrazovnih institucija, roditelja, nastavnika, profesora i trenera je pomaganje mladima u organizaciji i strukturiranju slobodnog vremena i njihovo uključivanje u kreiranje programa u slobodnom vremenu. Loše organizovano slobodno vrijeme djece i mladih dovodi do sve veće pojave nepoželjnih i društveno neprihvatljivih, delikventnih oblika ponašanja djece osnovnoškolske i srednjoškolske dobi, koja se manifestuje od povlačenja i depresiranja, preko zlostavljanja vršnjaka i nasilja, do upotrebe psihoaktivnih tvari i stimulansa (Hadžikadunić, 2014).

Slobodno vrijeme je jako odgojno-obrazovno sredstvo, koje otvara mogućnosti pozitivnog i negativnog utjecaja sadržaja slobodnog vremena na ponašanje i zdravlje djeteta. Kvalitetno organizovano slobodno vrijeme mladih stvara dobre, zdrave navike, te treba osposobljavati djecu i omladinu za samostalno i samoinicijativno primjenjivanje sadržaja/aktivnosti koji su u funkciji razvoja motoričkih, funkcionalnih, intelektualnih sposobnosti, morala i karaktera. Uloga škole u odgoju i obrazovanju djece je odmah nakon porodice, ali porodica nema potrebne uvjete za organizaciju raznovrsnih sadržaja i aktivnosti, a osim toga, roditeljima najčešće nedostaju potrebna znanja i sposobnosti za organizaciju i vođenje slobodnih aktivnosti.

Kako navodi Hadžikadunić (2014) organizovane slobodne aktivnosti ili vannastavne aktivnosti u školama, često su ograničene organizacijskim, kadrovskim i materijalnim

uvjetima pojedinih škola i drugih obrazovnih institucija. Tako umjesto ponude aktivnosti za koje su djeca i omladina zainteresovani i motivisani, škole i obrazovne institucije nude one aktivnosti za koje imaju uslove. Često se događa da nastavne aktivnosti provode učitelji i profesori koji time samo popunjavaju satnicu, a nisu dovoljno stručni ni motivisani za „dodijeljenu“ im aktivnost. Nerijetko se također događa da djeca i omladina, i pored želje za sudjelovanjem u ponuđenim aktivnostima, zbog preopterećene redovne nastavne satnice i programa, ne mogu u njima sudjelovati.

Kvalitetnije iskorišteno slobodno vrijeme imaju djeca i mladi koje se bave sportom ili tjelesnom aktivnošću, te se lakše i bolje asimiliraju, odnosno socijalizuju s drugom djecom s kojom treniraju – socijalizacija ličnosti (Galić 2003, prema Hadžikadunić, 2014).

Kako navode Žiga i sur. (2015) slobodno vrijeme smatra se značajnim vremenom u životu pojedinca iznačajnim aspektom socijalizacije (posebno mladih) ljudi. Sociologija i pedagogija danas posvećuju sve više pažnje upravo slobodnom vremenu, smatraju ga ključnim, budući da ispunjava tri osnovne funkcije: odmaranje, razonodu i razvoj ličnosti.

Slobodno vrijeme, u sociološkom značenju, definiše se kao vrijeme koje je izvan radnih obaveza, porodičnih dužnosti i fizioloških potreba, kojima osoba samostalno raspolaže po svom nahodjenju i preferencijama. To je, zapravo, vrijeme aktivnog odmora, razonode, pozitivnog razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti. Važna karakteristika tako shvaćenog vremena stoga nije besadržajno traćenje vremena, nego kreativno osmišljavanje vremena koje pojedincu ostaje na raspolaganju nakon ispunjavanja zadatih obaveza (Previšić, 2000; prema Žiga i sur. 2015).

Razvojem informacionih tehnologija oslobađa seveća količina vremena, a to vrijeme treba biti ispunjeno na adekvatan, kreativan i koristan način, posebno kada se radi o djeci i omladini. Slobodno vrijeme mladih, dakle ono koje je “oslobođeno” školskih i/ili porodičnih obaveza, od izuzetnog je značaja za njihovu socijalizaciju, a odvija se u neformalnom okruženju i na neformalan način. Ono što je također važno napomenuti je to da se slobodno vrijeme mladih odvija shodno njihovim interesima, a upravo ti interesi mladih, odnosno posljedično, način provođenja slobodnog vremena, upućuje na bolje razumijevanje njihovih stavova o svijetu, društvu, životu... (Žiga, i sur., 2015).

U savremenom društvu slobodno vrijeme označava prostor i mogućnost interakcije u procesima individualizacije, socijalizacije i inkulturalizacije; prostor samoaktualizacije i samoostvarenja osobnosti (Previšić, 2000; prema Žiga, i sur. 2015).

Kako navode Vidulin - Orbanić (2008; prema Žiga i sur., 2015) slobodno vrijeme determinirano je društvenim položajem mladih, njegovim cjelokupnim životnim iskustvom, te izgrađenim navikama, zatim njegovim individualnim potrebama i mogućnostima koje mu pruža društvena sredina. Ukoliko oni svoje slobodno vrijeme žele provesti opušajući se pasivno ili aktivno, u zabavi, igri ili stvaralaštvu – to je njihov izbor.

Kao pojam, slobodno vrijeme, nastaje s procesima industrijalizacije i ubrzanog tehnološkog razvoja uslijed kojih dolazi do masovnog zapošljavanja te do skraćivanja radnog vremena. Slobodno vrijeme se posmatra u odnosu na društveno obavezni rad. Pojam u užem smislu označava one aktivnosti pojedinca/ke koje su odabrane isključivo njegovom/njezinom slobodnom voljom te se često označava i pojmom “dokolica”. U širem smislu, slobodno vrijeme pored dokolice obuhvata i tzv. poluslobodno vrijeme, odnosno ono koje nije dio obaveznog društvenog rada, ali su aktivnosti koje se unutar njega provode rezultat određene socijalne obaveze ili nužnosti (npr. porodične obaveze, društvene obaveze, dodatni rad. i sl. (Nacionalni program za mlade, 2009 - 2013).

Kako se navodi u Nacionalnom programu za mlade (2009-2013) slobodno vrijeme igra važnu ulogu u formiranju ličnosti mladih te je naglasak stavljen na one aspekte dokolice koji mogu imati bitne pozitivne učinke nasocijalizaciju, ličnu formaciju i društvenu afirmaciju mladih. Usmjeriti se na one oblike slobodnog vremena koji se mogu nazvati “kultiviranim slobodnim vremenom” i “organiziranim slobodnim vremenom”. Pri tome, uvažavajući općilj poticanja aktivnog društvenog sudjelovanja mladih, pažnja je stavljena na one oblike organiziranog slobodnog vremena u kojima mladi nastupaju (pro)aktivno, kroz koje se mladi samoorganiziraju, odnosno tamo gdje mladi djeluju kao samostalni akteri uproizvodnji kulturnih i drugih sadržaja važnih za domen slobodnog vremena, i to onih kojisu dostupni i drugim mladima - odnosno onima koji su javni, odnosno koji predstavljaju javni interes.

U općem, posebice psihosocijalnom razvoju djece i mladih slobodno vrijeme je veoma važan faktor. Ukoliko je slobodno vrijeme neorganizirano, dolazi do dosade koja se može razviti u delinkventne oblike ponašanja. U današnjem društvu u kojem su promjene drastične one se indirektno odražavaju na mlade u pogledu njihova ponašanja i želje za osamostaljenjem gdje se povezuju sa drugim mladim osobama sličnog svjetonazora neovisno o kulturi, obrazovanju, društvenom statusu i tzv. dokoličarenje je jedan od najčešćih oblika iskorištavanja slobodnog vremena kod adolescenata, a u novije vrijeme i kod djece (Bašić, N., 2018).

Prema navodima Zebić (2017) slobodno vrijeme, u savremenoj literaturi, seprocjenjuje kao prostor u kojem se javljaju brojna asocijalna ponašanja. Razlog tome su negativni utjecaji, budući da mnogo mladih ne zna organizirati svoje slobodno vrijeme, zbog čega ga provode besciljno, stihijski i nesadržajno. Stoga, ukoliko se ono ne ispuni pozitivnim sadržajima i

ponudama koje će im pružiti mogućnost samootkrivanja i samopotvrđivanja, ono predstavlja tzv. asocijalnu bombu.

Svakodnevno se istražuje kvalitetno provođenje slobodnog vremena. Veoma su važni sadržaji kojima su pojedinci okupirani tokom slobodnog vremena iz razloga što pridonose formiranju njihovih identiteta i kvalitete života u budućnosti. Djeca i mladi imaju znatno više slobodnog vremena od odraslih, te zbog svog specifičnog biopsihosocijalnog statusa u okolini i društvu, njihovo slobodno vrijeme mora biti organizirano i specifično, a ne prepušteno slučaju (Previšić, 1987; Badrić, Prskalo, 2010; prema Zebić 2017).

Slobodno vrijeme je ono vrijeme koje mladima preostaje nakon školskih i porodičnih obaveza, te zadovoljavanje primarnih bioloških potreba, a koje je u funkciji odmora, razonode i razvoja ličnosti (Pehar-Zvačko, 2003:279).

Ilišin (2007; prema Zebić 2017) navodi da kada je riječ o slobodnom vremenu u kontekstu mladih posebna se pozornost daje tzv. kultiviranom slobodnom vremenu, odnosno vremenu koje bi moglo najviše pridonijeti razvoju ličnosti, što je bitan element procesa sazrijevanja i sticanja identiteta. Iz ovoga se uočava važnost sadržaja kojima se djeca i mladi bave u svom slobodnom vremenu, budući da su oni dio ukupnog procesa socijalizacije.

U sociološkoj literaturi često se pronalazi pojam slobodnog vremena. Svrha socioloških istraživanja je analizirati razvoj suvremenog društva te na temelju toga pronaći najbolje načine provođenja slobodnog vremena. U svojim istraživanjima sociolozi imaju širok raspon interesa, pa su tako vidljiva istraživanja koja slobodno vrijeme stavljaju u odnos s tehnološkim napretkom, masovnim medijima, promjenama u obitelji i svakodnevici i slično (Janković, 1973; Rosić 2005; prema Zebić 2017).

U današnje vrijeme se, pod sintagmom slobodnog vremena više ne podrazumijeva antička dokolica, nego je to vrijeme vrlo aktivnog ljudskog djelovanja, u kojem pojedinac ima prilike odabrati način na koji će to vrijeme provesti (Rosić 2005; prema Zebić 2017).

U svojim djelima Dumazedier (1967; Janković, 1973; prema Zebić 2017) navodi tri funkcije slobodnog vremena, a to su odmor, razonoda i razvoj ličnosti. Navedene funkcije su međusobno povezane, isprepliću se, prožimaju, te najčešće jedna od njih dominira.

Odmor, prva funkcija, opisuje se kao osnovna potreba svakog čovjeka te kao temeljna funkcija slobodnog vremena. Kada se govori o slobodnom vremenu važno je istaknuti kako je određenije i sadržajnije govoriti o aktivnostima slobodnog vremena, a ne o izričito pasivnom obliku odmora. Razlog tome je, jer je aktivnost bitna karakteristika osobne angažiranosti u slobodnom vremenu. Stoga se, kada je riječ o aktivnostima slobodnog vremena, koje su namijenjene odmaranju, može govoriti o običnom prekidanju rada, pa sve do aktivnijih oblika, poput šetanja, društvenih i pokretnih igara, lagane gimnastike, kupanja, sunčanja,

manjih izleta, vožnje automobilom, čamcem, biciklom i slično. Navedene aktivnosti su raširene kod velikog broja ljudi raznih zanimanja, dobi i spola. Te se aktivnosti mogu provoditi individualno ili kolektivno u prirodi, kod kuće, na javnim mjestima u različito vrijeme u svrhu odmora (Janković, 1973; Rosić, 2005; Zebić 2017).

Druga funkcija je razonoda i zabava, koje su pojedincu potrebni kako bi prekrili sivilo i monotoniju današnjice. Ova funkcija ima širu namjenu, budući da ona uključuje raznovrsnije društvene i kulturne sadržaje. Zabava, koju uključuje ova funkcija postaje sve veća potreba modernog čovjeka. Razlog tome je brz tempo života savremenog društva, razni utjecaji urbanizirane sredine te pritisak monotonije koja je rezultat napretka tehnike i automatizacije proizvodnih procesa. Stoga, ova funkcija, kao i prva, služi osvježanju i stvaranju vedrog raspoloženja. Pojedine aktivnosti unutar ove funkcije se poklapaju s aktivnostima prve funkcije, k tomu se dodaju i posjećivanje kina, zabave i priredbe, plesove, praćenje televizijskih programa, čitanje zabavne literature i slično. Ove aktivnosti razonode i zabave su karakteristične za mladu generaciju, osobito za adolescente, međutim potrebne su i odraslom, aktivnom stanovništvu. Navedene aktivnosti obogaćuju život pojedinca, potiču ga u njegovom djelovanju te su važno sredstvo komunikacije i odnosa između ljudi (Janković, 1973, Rosić, 2005; prema Zebić, 2017).

Zadnja funkcija se dotiče razvoja ličnosti koji podrazumijeva mogućnost za samorealizaciju ličnosti. To je najsloženija i najteže ostvariva funkcija (Pehar-Zvačko, 2003; Zebić, 2017). Razvoj ličnosti u suvremenom društvu dobiva sve veći naglasak. Naime, u vrijeme brojnih utjecaja tehničke civilizacije te zbivanja modernog društva potrebno je kontinuirano izgrađivanje ličnosti s ciljem prilagodbe na djelatnosti koje pred pojedinca postavlja društvo. Zadatak razvijanja ličnosti kroz slobodne aktivnosti ima veliko značenje za bolje obavljanje radnih zadataka, budući da je za to potrebna kvaliteta u izgradnji ličnosti. U aktivnosti razvoja ličnosti ubrajaju se djelatnosti raznih područja, poput zdravstvenog, fizičkog, općeg i stručno-obrazovnog, moralnog, estetskog, kulturnog, tehničkog, znanstvenog i znanstveno-popularnog, informativnog, političkog i drugih područja (Zebić, 2017).

Vukasović (2001) slobodno vrijeme definira kao vrijeme u kojem je pojedinac oslobođen poslova, obaveza i dužnosti prema porodici, školi, poduzeću ili široj zajednici; vrijeme koje on može oblikovati i ispuniti aktivnostima prema osobnim željama i zanimanjima, radi zadovoljavanja vlastitih sklonosti i razvijanja sposobnosti. Slobodno vrijeme tumačimo kao dio života svakog čovjeka, postoji svakoga dana i u svakoj sredini, ali je različito s obzirom na dob, spol, zanimanje, mjesto boravka, razvijenost sredine, stupanj interesa, ciljeve društvenog poretka i njegove mogućnosti. Ovo vrijeme čovjek može koristiti za odmor, zabavu, za stjecanje novih iskustava i kulturno bogaćenje (Rosić, 2005).

Analizom literature vidljivo je kako su mladi u slobodno vrijeme najčešće zaokupljeni aktivnostima s funkcijom zabave, dok se intelektualnim aktivnostima rjeđe bave. Uz to, vidljiva je i upotreba masovnih medija, poput televizije, radija i interneta, koji postaje sve popularniji među ovom populacijom. Osim navedenih aktivnosti primjećuje se kako mladi u svoje slobodno vrijeme vole ljenčariti i odmarati, te igrati razne igrice na računaru ili telefonu. U nekim istraživanjima navedeno je i bavljenje sportskim aktivnostima, međutim ne u tolikoj mjeri. Važno je napomenuti da djeca slobodno vrijeme provode sa vršnjacima baveći se sadržajima koji su im od istog interesa i najčešće u funkciji zabave. Također, utjecaj pojedinih sredina na djecu i mlade može biti pozitivan ili negativan. Međutim upoznavanjem sredine u kojoj pojedinac živi sprječava se razvoj negativnog utjecaja, te je na taj način djecu i mlade moguće usmjeriti na kvalitetnije načine provođenja njihovog slobodnog vremena.

Previšić (2000) navodi da je slobodno vrijeme danas moderna, ali vrlo složena pojava. Svojim implikacijama i sadržajima ono je također postalo značajan faktor odgoja i obrazovanja. U nas se, nažalost, pedagoška teorija nedovoljno, i sa zakašnjenjem bavila slobodnim vremenom kao svojom znanstvenom preokupacijom. Sve se po običaju vrtjelo oko škole i tek su, u određenoj mjeri, izvannastavne i izvanškolske aktivnosti, u teorijskom i praktičnom smislu, utjecale na kulturu provođenja slobodnog vremena. Mnoštvo je slobodnovremenskih okolnosti, sadržaja, aktivnosti i događaja koje valja pedagoški artikulirati i odgojno osmisliti: slobodno vrijeme kao pedagoška kategorija; porodica i slobodno vrijeme djece; mediji i slobodno vrijeme djece; slobodno vrijeme, kvaliteta življenja i zdravlje; novi pristupi naučno-pedagoškom proučavanju, istraživanju i provođenju slobodnog vremena kao odgojne prakse; pedagogija slobodnog vremena u sistemu pedagoških disciplina.

1.2. Riziko faktori

U zadnjih nekoliko godina termin “u riziku” i rizična ponašanja postao je osnovni termin kojim se opisuju djeca i mladi koji se nalaze na putu prema mnogobrojnim problemima koji prijete njihovom pozitivnom razvoju i uspješnoj prilagodbi u društvo u kojem žive. Tim terminom opisuju se djeca i mladi koji doživljavaju velik broj poteškoća, od stresa, siromaštva, zlostavljenja, maloljetničke trudnoće i delinkvencije i što ih vodi u daljnja rizična ponašanja (Bašić, Ferić, 2004; prema Rapajić, 2014).

Faktori rizika su široko definisani kao ona svojstva varijable ili opasnosti da, ako su prisutni kod određenog pojedinca čine više vjerovatnoće da će se kod tog pojedinca razviti poremećaji prije nego kod nekoga odabranog iz opće populacije (Mrazek, Haggerty, 1994:127).

Poznato je, da su nasljedni i okolinski faktori u interakciji od najranije dobi djeteta (Brennan, 1999; prema Mejovšek, 2008). Stoga, uglavnom, sve respektabilnije teorije rizika govore o dvije velike skupine faktora rizika: na strani djeteta i na strani okruženja (Loeber, 1990; Loeber, Farrington, 2000; Fraser, 2004, prema Farrington, Welsh, 2007), te je, stoga logično očekivati da se suvremeni instrumenti procjene bave upravo identificiranjem takvih rizika / potreba.

Bašić (2009) navodi četiri temeljne strukture koje čine osnovu Bronfenbrennerova modela:

1. Mikrosustav – sustav u kojem dijete živi (porodica, škola, susjedstvo),
2. Mezosustav – odnos između dva ili više mikrosustava (porodica i škola ili škola izajednica),
3. Egzosustav – mjesta u kojima dijete nije aktivan sudionik, ali utječu na njega preko mikrosustava (posao roditelja, školske vlasti),
4. Makrosustav – društvo, odnosno ideologija društva u kojoj djeca rastu (sklopovi instrukcija za egzosustav, mezosustav, mikrosustav – promjene u tom sustavu uzrokuju promjene drugih sustava).

Svi ti rizični faktori u kojoj god kombinaciji bili, dovode do akademskog neuspjeha ili do postizanja loših ocjena. Ovakav oblik neuspjeha mjeri se objektivnim i standardiziranim testovima. Za razliku od akademskog postoji i školski neuspjeh koji proizlazi iz najmanje dvije perspektive i to vanjske koju čine odrasli i unutarnje koju čini osobni doživljaj djece i mladih koji se osjećaju neuspješnima u školi. Ovaj oblik neuspjeha mjeri se subjektivno tako da djeca sama procjenjuju svoj vlastiti neuspjeh u akademskom i ličnom planu (Bašić i Kranželić-Tavra, 2004).

Neuspjeh za sobom povlači neke određene reakcije kao što su agresivan stav, mržnja prema školi, nastavnicima, školskim predmetima, smanjenju ambicije, pasivnosti i antipatičnosti, infantilni oblici ponašanja, povlačenje u sebe, sanjarenje i druge aktivnosti koje mogu negativno utjecati na školsko postignuće učenika. Povlačenje u sebe jedan je oblik rizičnog ponašanja koje spada u internalizirane poremećaje. Problem s povlačenjem u sebe je oblik ponašanja koje se ne smatra ponašanjem koje ometa, pa se iz toga razloga ne otkriva u pravo vrijeme i često kod takve djece dođe do razvoja složenijih oblika poremećaja uponašanja koja tada zahtijevaju i složeniju brigu. U novije vrijeme istraživanja pokazuju kako antisocijalna ponašanja predstavljaju indikator rizika, jer su vjerojatno takva djeca i mladi žrtve zlostavljanja, što pokazuje da takva djeca mogu biti u istom riziku kao i ostali bučni i

hiperaktivni učenici (Bašić i Kranželić-Tavra, 2004). Mnogi stručnjaci različitih znanstvenih područja pokušavaju doći do odgovora kako to da neka djeca i mladi koji su izloženi rizičnim faktorima ne usvajaju rizično ponašanje, za razliku od onih koji se nalaze u istim ili sličnim okolnostima. Rizična ponašanja djece i mladih je, prema tome, nužno promatrati u kontekstu ekološkog modela koji polazi od osobnih crta ličnosti, kulturalnog konteksta, socijalno – ekonomskog sustava, obrazovanja i drugih činitelja na mikro i makro razini (Vrcelj, Zloković, 2010).

Korisnost pristupanja kriminalitetu kroz princip kriminogenih rizika i potreba leži u činjenici da omogućava usmjeravanje na tretmanske intervencije koje je potrebno poduzeti s ciljem preveniranja i kontroliranja ove pojave. Identifikacijom faktora rizika, koji su empirijski dokazani, praktičari imaju materijala za planiranje intervencija - kako na individualnoj, tako i na široj, društvenoj razini, što uključuje i politiku sankcioniranja počinitelja kaznenih djela. Razvidno je kako ovaj pristup leži u pozadini tretmanski orijentiranih kaznenopravnih sankcija. Andrews, Bonta i Wormith (2006; Ricijaš, 2009) temeljem rezultata mnogih empirijskih istraživanja prediktora kriminalnog ponašanja razlikuju „veliku četvorku rizičnih faktora“ i „osam centralnih rizičnih faktora“. Riječ je o rizičnim faktorima koji zapravo čine faktore, unutar kojih se nalaze različiti rizici koji su pojedinačno prediktivni kako za pojavu kriminalnog ponašanja, tako i za recidivizam (Ricijaš, 2009).

Faktori čine bit cjelokupnog koncepta rizičnih kriminogenih faktora. Također je važno naglasiti kako ovaj pristup pretpostavlja postojanje komorbiditeta, odnosno zajedničkog djelovanja nekoliko faktora rizika u razvoju delinkventnog ponašanja, pa tako pretpostavlja i postojanje korelacije između ovih faktora. Andrews, Bonta i Wormith (2006; Ricijaš, 2009) navode kao najprediktivniji skup varijabli za pojavu delinkventnog ponašanja kod mladih zajedničko postojanje tri faktora rizika:

- 1) slaba samokontrola,
- 2) antisocijalni stavovi i
- 3) antisocijalne veze (Ricijaš, 2009).

Rizični faktori se definiraju kao bilo koji utjecaj koji pojačava vjerojatnost pojavljivanja budućeg asocijalnog, antisocijalnog, delinkventnog i neprihvatljivog ponašanja, napredovanja prema vrlo ozbiljnom stanju te podržavanja problematičnih uvjeta (Ajduković, 2000, Hawkins i sur, 2000; prema Zebić, 2017).

Rizični faktori se odnose podjednako na one iz područja prenatalnog i biološkog, pa sve do širokih okolnosti i uvjeta života koji utječu na dijete (Bašić, Koller-Trbović, Uzelac, 2004; prema Zebić, 2017).

U savremenoj literaturi se sve češće spominju termini poput rizičnih ponašanja te su primjereniji području pedagogije, odnosno socijalne pedagogije. U kontekstu rizičnih ponašanja Bouillet i Uzelac (2007) navode nekoliko skupina autora. Jedna skupina smatra da su u riziku oni pojedinci koji su suočeni s emocionalnim teškoćama i problemima u prilagođavanju, dok druga skupina da su to djeca i mladi u riziku od napuštanja završetka školovanja, ili pak oni čije će obrazovanje biti problem u budućnosti. Treća skupina stručnjaka pod tim terminom opisuje djecu i mlade različitih socijalnih problema (Bouillet, Uzelac, 2007).

Istraživanja pokazuju potvrđene rizične faktore u razvoju poremećaja u ponašanju i drugih rizičnih ponašanja kod djece i mladih. Vide se kao karakteristike koje se javljaju kod onih mladih koji razvijaju i pokazuju različite oblike poremećaja u ponašanju. Williams, Ayers, Arthur (1997, str.36, prema Bašić, 2000) tako navode:

1. genetske ili biološke faktore rizika perinatalna trauma neurotoksičnost u trudnoći alkohol ili droga (majke),
2. individualne i vršnjačke faktore rizika misli o delikventnom ponašanju povezanost s delikventnim vršnjacima i utjecaj vršnjaka,
3. rizične faktore povezane sa školom školski neuspjeh siromašno akademsko postignuće disciplinski problemi nedostatna privrženost školi,
4. rizične faktore u porodici, problemi u porodici, porodični konflikti, porodična povijest visokorizičnog ponašanja, neadekvatna ponašanja roditelja kao modela,
5. rizične faktore u zajednici, hronično nasilje u zajednici, siromaštvo (ekonomska deprivacija, kvaliteta stanovanja, zdravstvena zaštita, socijalna zaštita, škole).

Rezultati dosadašnjih istraživanja identificiraju brojne rizične, kao i zaštitne faktore kako na razini pojedinca, tako i na razini zajednice koji utječu na razvoj djece i mladih. Istraživanja rizičnih faktora u razvoju poremećaja u ponašanju i drugih rizičnih faktora djece i mladih, koje smještavaju u pet područja:

- 1) genetski ili biološki faktori rizika,

- 2) individualni i vršnjački faktori rizika,
- 3) rizični faktori vezani za školu,
- 4) rizični faktori u porodici i
- 5) rizični faktori u zajednici (Williams, Ayers i Arthur, 1997; prema Nikčević-Milković, A. Rupčić, 2014).

Andrews, Bonta i Wormith (2006) temeljem rezultata mnogih empirijskih istraživanja prediktorakriminalnog ponašanja razlikuju “veliku četvorkurizičnih faktora” i “osam centralnih rizičnih faktora”.Riječ je o rizičnim faktorima kojizapravo čine faktore, unutar kojih se nalaze različitirizici koji su pojedinačno prediktivni kako za pojavukriminalnog ponašanja, tako i za recidivizam. Ovi faktori, zajedno s obećavajućim intervencijama(dinamičkim potrebama), prikazani su u tabeli 1.

		Rizični faktor	Rizik	Dinamička potreba
„VELIKA ČETVORKA RIZIČNIH FAKTORA“	„OSAM CENTRALNIH RIZIČNIH FAKTORA“	1. POVIJEST ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA	rana i kontinuirana uključenost u razna i brojna antisocijalna djela, u različitim okolnostima	Izgraditi ne- kriminalno, alternativno ponašanje u rizičnim situacijama
		2. ANTISOCIJALNI OBRAZAC OSOBNOSTI	traženje avantura i uzbuđenja slaba samokontrola opušteno agresivno ponašanje	Izgradnja vještina rješavanja problema, vještina samokontrole, kontrola ljutnje i nošenje sa rizičnim situacijama
		3. ANTISOCIJALNA KOGNICIJA	stavovi, vrijednosti ,uvjerenja i racionalizacije koje podržavaju činjenje kaznenih djela kognitivno i emocionalno stanje ljutnje, otpora i odbrane kriminalni identitet nasuprot promjenjenom identitetu kriminalni nasuprot antikriminalnom identitetu	Reducirati antisocijalnu kogniciju, prepoznati rizično razmišljanje i osjećanje, izgraditi alternativan, manje rizičan način razmišljanja i osjećanja, prihvatiti i promijeniti kriminalni identitet
		4. ANTISOCIJALNE VEZE (ODNOSI)	bliske veze sa osobama koje čine kaznena djela relativna izolacija od onih koji ne čine kaznena djela neposredna socijalna podrška za činjenje kaznenih djela	Smanjiti veze (odnose) sa kriminalnim prijateljima, podržavati veze sa prosocijalnim ljudima
		5. PORODIČNI I/ILI BRAČNI ODNOSI	kvaliteta emocionalne veze/podrške nadzor i supervizija	Smanjiti konflikte u porodici, izgradnja pozitivnih veza, podsticati nadzor i superviziju
		6. ŠKOLA I/ILI POSAO	niska razina školskog/radnog uspjeha i zadovoljstva školom/zaposlenjem	Podsticati dobar uspjeh, nagrade i zadovoljstvo
		7. SLOBODNO VRIJEME I REKREACIJA	slaba razina uključenosti u aktivnosti slobodnog vremena i antikriminalnog slobodnog vremena	Uključivanje u strukturane aktivnosti slobodnog vremena. Podsticati dobar uspjeh, nagrade i zadovoljstvo u aktivnostima slobodnog vremena
		8. KONZUMIRANJE SREDSTAVA OVISNOSTI	konzumiranje alkohola ili droge	Reducirati konzumiranje psihoaktivnih tvari i ponašanje i stavove koji to podržavaju

Tabela 1. Velika četvorka rizičnih faktora i osam centralnih faktora rizika razvoja i održavanjadelinkventnog ponašanja (prema Andrews, Bonta i Wormith, 2006; prema Ricijaš, 2009).

Navedeni faktori čine bit cjelokupnog konceptariziranih kriminogenih faktora. Također je važnonaglasiti kako ovaj pristup pretpostavlja postojanje komorbiditeta, odnosno zajedničkog djelovanjanekoliko faktora rizika u razvoju delinkventnog ponašanja, pa tako pretpostavlja i postojanje korelacije između ovih faktora.

Termin rizična ponašanja ili djeca i mladi u riziku se sve češće spominje u literaturi te se putem njega nastoje opisati djeca i mladi koji su suočeni s velikim brojem problema poput izloženosti prenatalnom stresu, siromaštvu, zlostavljanju, školskom neuspjehu, maloljetničkim trudnoćama i delinkvenciji što rezultira daljnjim razvojem rizičnih ponašanja (Bašić, Ferić, 2004, Bašić, Koller-Trbović, Uzelac, 2004; prema Zebić, 2017).

Kako navode Uzelac, Koller-Trbović i Bašić (2004; prema Zebić, 2017) pod pojmom u riziku se označavaju ona djeca i mladi koji posjeduju set ponašanja, uzroka i posljedica koje za mladog čovjeka znače opasnost od negativnih događanja u budućnosti.

Rizična ponašanja mogu biti posebno štetna za pojedinca, budući da se iz njih mogu razviti brojna ponašanja poput asocijalnog, antisocijalnog, društveno neprihvatljivog, devijantnog ponašanja, delinkventnog ponašanja, nesocijaliziranog te ponašanja koja su karakterizirana kao nedovoljno socijalno integrirana. Pojmovi devijantno ponašanje, socijaliziranost i socijalna integracija su nešto širi od oblika ponašanja, stoga će detaljnije biti objašnjenja asocijalna, antisocijalna, društveno neprihvatljiva ili neprilagođena ili delinkventna ponašanja koja proizlaze iz rizičnih ponašanja (Bouillet, Uzelac, 2007).

Bašić (2009) smatra da, opisivati rizik kojem su izložena djeca i mladi ili djeca i mladi „u riziku“, a ne pretpostaviti njegov kontinuitet danas ni u stručnim ni u znanstvenim krugovima više nije moguće. Na jednom je kraju „niski rizik“, onaj koji nanosi minimalnu štetu dobrobiti djeteta/mladog čovjeka, dok je na drugom kraju „visoki rizik“ koji se opisuje kao onaj koji nanosi ozbiljnu štetu dobrobiti djeteta odnosno mladoj osobi ili ozbiljnu štetu za njegov razvoj.

Bosanskohercegovačko društvo je siromašno, postkonfliktno društvo u tranziciji. Sama po sebi ova tri obilježja društva predstavljaju faktore rizika koji mogu dovesti mlade do raznih oblika društvenoneprihvatljivog ponašanja, pa i dolaska u sukob sa zakonom. Kao faktore rizika, treba imati u vidu i kvalitet zdravstvene i socijalne zaštite, porast prometa narkotika, te rizike vezane za porodicu (poremećeni odnosi u porodici, nedostatak brige i kontrole od strane roditelja, nasilništvo, alkoholizam), školu (neredovnopohađanje škole i prekid školovanja), vršnjačku grupu (utjecaj i pritisak vršnjaka), neposredno okruženjemladih i djece, kao i neka obilježja samih adolescenata (emocionalna i socijalna nezrelost, niska tolerancijana frustraciju, slaba socijalna prilagodljivost, potreba za dokazivanjem uz negativnu identifikaciju itd.).

Na samom kraju, istaći ćemo navode Žige i sur. (2015; Bašić 2000; prema Zloković i Vrcelj, 2010) da se termin “djeca i mladi u riziku” u znanstveno-stručnoj literaturi koristi se

uglavnom kao “univerzalni” termin za osobe koje tokom djetinjstva i adolescencije iskazuju različite porodične, zdravstvene, emocionalne, odgojno - obrazovne probleme ili neke oblike poremećaja ponašanja i ličnosti. U ovom kontekstu rizična ponašanja mladih izuzetno su važan pokazatelj, ne samo njihovog stanja i pozicije u društvu, nego i opće društvene situacije.

1.3. Maloljetnička delinkvencija (devijantno ponašanje – poremećaji u ponašanju)

Poremećaj u ponašanju obuhvaća raznovrsne oblike ponašanja, njihova obilježja, stupanj i intenzitet, trajanje, kompleksnost i štetnost, što dovodi do različitog definiranja ove pojave (Koller-Trbović; Žižak i Bašić, 2001; prema Stašević i Derk, 2016). Kreće se od blagih odstupanja u ponašanju, signala nemogućnosti uspostavljanja psihosocijalne ravnoteže, preko različitih oblika asocijalnog ponašanja do teških agresivnih, odnosno autoagresivnih i antisocijalnih ispada pa i kaznenih djela te su mu i posljedice vrlo različite po opsegu, težini i širini. Na kraju takvog ponašanja nalazi se kriminalitet maloljetnika koji čine kaznena djela, pa je to najteži oblik delinkventnog ponašanja (Popović-Ćitić, 2005; prema Stašević i Derk, 2016).

Svaka kultura sadrži naputke na koji način se ponašati u određenim situacijama. Prema tome, ponašanja se unutar neke kulture mogu procijeniti kao primjerena, odnosno neprimjerena. Neprimjerena ponašanja nisu usklađena s postojećim vrijednosnim, pa ni s pravnim napucima društva kojem pojedinac pripada. U tom kontekstu se govori o odstupajućim, rizičnim, devijantnim ponašanjima koja uz određene uvjete poprimaju obilježja asocijalnih, antisocijalnih i delinkventnih ponašanja. Takva ponašanja su dio sustava socijalnih devijacija, odnosno kategorije kojom se objašnjava odstupanje od socijalnih normi, tzv. dominantnog socijalnog poretka, a označavaju svjesna djelovanja pojedinca (Bouillet, Uzelac, 2007:38).

U daljnjem dijelu rada bit će objašnjena razna određenja ovog problema, mogući uzroci, kao i najčešći oblici javljanja asocijalnih ponašanja.

Porodična sredina je ona u kojoj se od samog rođenja djeteta vrši utjecaj na njegovu osobnost i ponašanje te ostvaruje proces njegovog odgoja. Mjesto prvih socijalnih dodira, izvor prvih spoznaja o svijetu koji ga okružuje. Porodica je prva škola moralnih i socijalnih osjećaja. Porodični odgoj obuhvata cjelokupno djelovanje porodice i njenih članova kroz način života, međusobne odnose i prije svega međuljudske odnose kojima se uči dijete. U porodici dijete izgrađuje svoj lik, stiče ljubav, razvija odnose s drugim osobama, razvija svijest o dobru i o zlu, uči prave životne vrijednosti te vrijednosti osoba oko sebe (Čugalj, Koren-Mrazović,

2000). Porodica je vrlo značajna kao odgojna sredina. Svijest o značenju uzora svome djetetu temelj je „odgovornog roditeljstva“, a odgovorno roditeljstvo temeljna je odrednica „zdrave porodice“. Nemoguće je definirati zdravu porodicu pošto se porodica može promatrati sa mnogih gledišta, a još više ima faktora (socijalni, materijalni, kulturni...) koji utječu na formiranje takve porodice. Može se reći da zdrava porodica čuva svoj identitet, stvara stabilne uslove za razvoj potencijala svih članova, međusobno otvoreno komunicira u atmosferi ljubavi, topline i sigurnosti. Takve porodice se prilagođavaju promjenama, žive u stvarnosti, a pri tome ne gube svoj identitet.

Zbog složenosti prirode fenomena stručnjaci koji se bave ovom tematikom suočavaju s brojnim teškoćama i nedoumicama prilikom definiranja, klasificiranja i jezičnog određivanja samog fenomena. Uz to, rezultat brojnih termina te definicija koje se odnose na odstupanje od socijalnih normi je i veliki broj stručnjaka različitih profila koji se bave ovom tematikom (Bouillet i Uzelac, 2007).

Neki od njih smatraju kako su to pojedinci koji imaju emocionalnim poteškoćama i problema u prilagodbi, drugi smatraju da su to djeca i mladi koji su u riziku od napuštanja škole te neće naučiti potrebne vještine za život nakon školovanja, dok treći pak smatraju kako su to djeca i mladi s različitim zdravstvenim problemima (Bašić, Koller-Trbović, Uzelac, 2004; prema Zebić, 2017).

U kontekstu terminologije ističe se kako su se prije rabili termini poput odgojne zapuštenosti i prijestupničkog ponašanja, dok se u novije vrijeme koriste termini poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja (Uzelac, 1995; prema Zebić, 2017). Navodi se i kako termin odgojna zapuštenost ima relativno široku primjenu.

Termin prijestupničko ponašanje odnosi se na najviši stepen odgojne zapuštenosti. Navodi prijestupničko ponašanje kao ono ponašanje koje je protiv društva, odnosno kojim se krše pravne i moralne norme određenog društva i koje izaziva reakciju društva s ciljem zaštite društvenih dobara i vrijednosti. Na taj način su se nastojala obuhvatiti sva ponašanja koja u većoj ili manjoj mjeri odstupaju od pisanih i nepisanih standarda ponašanja i koja za posljedicu imaju neku sankciju (Jašović 1978; prema Zebić, 2017).

Termin poremećaji u ponašanju se danas koristi vrlo često, ali u medicinsko-psihijatrijskoj literaturi. Koristeći ovaj termin polazi se od stajališta kako je ponašanje, a i poremećaj u socijalnom ponašanju individualna pojava. Međutim, poremećaji u socijalnom ponašanju premašuju taj individualan karakter, budući da se preko normi i sistema vrijednosti dovode u odnos s ponašanjem drugih pojedinaca, te s društvom kao sistemom (Bouillet i Uzelac, 2007).

Novije definicije poremećaja u ponašanju podrazumijevaju ona ponašanja koja se uveliko razlikuju od uobičajenog ponašanja mladih u nekoj sredini, koje je štetno i opasno za osobu koja se tako ponaša te za njenu okolinu, ali i ponašanje za koje je nužna stručna i/ili šira društvena pomoć s ciljem uspješne reintegracije u društvo (Uzelac 1995; prema Zebić, 2017).

Poremećaj u ponašanju obuhvata raznovrsne oblike ponašanja, njihova obilježja, steop i intenzitet, trajanje, kompleksnost i štetnost, što dovodi do različitog definisanja ove pojave (Koller-Trbović; Žižak i Bašić, 2001; prema Stašević i Derk, 2016). Kreće od blagih odstupanja u ponašanju, signala nemogućnosti uspostavljanja psihosocijalne ravnoteže, preko različitih oblika asocijalnog ponašanja do teških agresivnih, odnosno autoagresivnih i antisocijalnih ispada pa i kaznenih djela te su mu i posljedice vrlo različite po opsegu, težini i širini. Na kraju takvog ponašanja nalazi se kriminalitet maloljetnika koji čine kaznena djela, pa je to najteži oblik delinkventnog ponašanja (Popović-Ćitić, 2005; prema Stašević i Derk, 2016). Maloljetnička delinkvencija upućuje na postojanje nepovoljnih socijalnih okolnosti u kojima djeca odrastaju i traži vrlo kompleksnu intervenciju usmjerenu prema brojnim faktorima koji uzrokuju takvu pojavu (Bouillet, 2010; prema Stašević i Derk, 2016).

Dijagnoza poremećaja je ozbiljnija, te da se takva djeca i mladi ponašaju neprihvatljivo, navodeći najčešće situacije u kojima se to može prepoznati, poput nepohađanja nastave, nepoštivanja vremena određenog za dolazak kući, uništavanja tuđe imovine i agresivnost prema drugim ljudima i životinjama (Shapiro 2002, Mešćić-Blažević, 2007; prema Zebić, 2017).

Pod ovim terminom opisuju se pojedinci koji su nasilni, nestabilni, besprizorni, bez nadzorni, neuključeni, neprilagođeni, deficitni, devijantni, asocijalni, huligani, amoralni, destruktivni, inkontabilni, konfliktni, neusklađenog ponašanja, pseudosocijalni, preddelinkventni, delikventni, antisocijalni, prestupnici, kriminalni, moralno ludi, patološki zaostali, pedagoški zaostali, abnormalni, moralni imbecilni, odgojno zapušteni, odgojno zanemareni, odgojno pokvareni, moralno defektni, nezreli, karakterno poremećeni, s poremećajima u ponašanju i ličnosti, moralno zapušteni, izuzetna djeca s poremećajima asocijalne i antisocijalne prirode teško odgojiva, teška djeca, problem djeca, izuzetna djeca, nepopravljivi i slično (Uzelac, 1995; prema Zebić, 2017).

Termin antisocijalno ponašanje je jedan od savremenih izraza koji se koristi prilikom objašnjavanja socijalnih devijacija u društvenim naukama, posebno u psihologiji. Pod tim pojmom se opisuju nasilna, delinkventna i kriminalna ponašanja, antisocijalni poremećaji te poremećaji ponašanja i ličnosti (Stoff i sur., 1997, Šakić, Franc, Mlačić, 2002; prema Zebić, 2017).

U literaturi se, međutim, pod maloljetničkom delinkvencijom podrazumijeva velik broj različitih ponašanja maloljetnika – od neprilagođenog do kriminalnog. Pritom se koriste različiti nazivi za označavanja ove pojave, kao, primjerice, prijestupništvo maloljetnika, odgojna zapuštenost, društvena neprilagođenost, asocijalnost, besprizornost, moralna posrnulost, asocijalnost, antisocijalnost, huliganstvo i sl. Pojam delinkvencije uglavnom se razgraničava na šire i uže shvatanje: “Prema širem

shvatanju, maloljetničku delinkvenciju čine svi oblici devijantnog ponašanja, do onih inkriminiranih u zakonodavstvu. Pored kršenja krivičnih i drugih pravnih normi, delinkvencija ili prijestupništvo obuhvata i ponašanja suprotna moralnim normama u jednom društvu. Po užem shvatanju, pojam maloljetničke delinkvencije ili omladinskog kriminaliteta obuhvata sva ona ponašanja maloljetnika koja su, kao i za punoljetne osobe, inkriminirana u krivičnom zakonu kao krivična djela” (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, 2003, 178).

Za iste oblike ponašanja u sociologiji se koristi termin devijantno ponašanje, dok se iz perspektive prava i kriminologije u kontekstu djece i adolescenata antisocijalno ponašanje nazivaju delinkvencijom (Šakić, Franz, Mlačić, 2002; prema Zebić, 2017).

Ponašanja koja su u suprotnosti sa socijalnim i moralnim normama te su štetna za funkcioniranje cjelokupne grupe ili društva. Stoga, izazivaju reakciju društva (Bouillet, Uzelac, 2007).

Kao i ostali termini i termin poremećaji u ponašanju ima nedostataka, koji se nastoje prevladati sve češćom upotrebom termina rizična ponašanja ili djeca i mladi u riziku (Bouillet, Uzelac, 2007).

Društveno neprihvatljivo i/ili neprilagođeno ponašanje ima nekoliko značenja. Za neke je to pojam koji opisuje sve oblike devijacija u ponašanju mladih, drugi kao termin za kršenje kaznenopravnih odredbi, dok ga neki upotrebljavaju s ciljem označavanja predznaka delinkventnog ponašanja (Jašović, 1978; prema Zebić, 2017).

Bouillet i Uzelac (2007) pod ovim terminom opisuju neuspješnost pojedinca ili grupe da se prilagode danim društvenim prilikama i uvjetima. Razlozi neuspješne prilagodbe mogu biti razni, navode isti autori, te nisu vezani isključivo uz kršenje određenih pravila ponašanja ili odstupanja od njih. Ovaj pojam je vrlo širok i neodređen, budući da svaka neprilagođenost društvenim pravilima nije negativna, a ponašanje pojedinaca se u određenim okolnostima može procijeniti neprihvatljivim (Bouillet, Uzelac, 2007).

Temeljem svega, može se zaključiti kako je terminologija kojom se opisuje fenomen socijalnih devijacija vrlo složena. Rezultat složenosti su stručnjaci raznih profila koji se bave ovom tematikom, ali i nedostaci pojedinih termina kojim se nastoji opisati fenomen. Stoga, vidljivo je kako su najčešći termini koji se danas koriste poremećaji u socijalnom ponašanju te

rizična ponašanja, prilikom čega se termin poremećaja u socijalnom ponašanju koristi češće u medicinsko-psihijatrijskoj literaturi, dok je termin rizičnih ponašanja vidljiv češće u literaturi društvenih nauka, poput psihologije, pedagogije, sociologije i slično. Proučavajući termin rizičnih ponašanja vidljivo je kako pretjerana izloženost djece i mladih riziku rezultira raznim rizičnim ponašanjima, poput antisocijalnog, asocijalnog, delinkventnog, devijantnog i slično (Zebić, 2017).

Zbog nedovoljne izgrađenosti i osjetljivosti u fazi odrastanja, razvoj mlade osobe može biti usmjeren u asocijalnom ili antisocijalnom pravcu (sve do kriminalnog oblika ponašanja). Savremeni pristup maloljetničkoj delinkvenciji temelji se na identificiranju rizičnih faktora koji su pridonijeli razvoju takvog ponašanja te usmjeravanju intervencija prema njima. Rizični su faktori oni koji kod djeteta ili maloljetnika povećavaju vjerojatnost za pojavu negativnog ili antisocijalnog ponašanja. Oni se mogu svrstati u nekoliko skupina: rizični faktori u zajednici, rizični faktori u školi, rizični faktori u porodici i individualni rizični faktori (Gorman - Smith i Tolan, 1998; Hawkins, 1998; Begovac, 2007; Aisenberg i Herrenkohl, 2008; prema Stašević i Derk, 2016). Psiholozi u faktore rizika za razvoj ozbiljne i trajne delinkventne aktivnosti svrstavaju psihološke i neurološke faktore (uključeno je nasljeđe), kognitivne faktore (niži IQ, slabija koncentracija i pozornost, slabije apstraktno rasuđivanje i sl.), hiperaktivnost (impulzivnost, niska tolerancija na frustraciju), porodične faktore (odbijanje roditelja, slabo roditeljsko uključivanje, alkoholizam i kriminal roditelja, razdvojenost porodice i razvod roditelja), utjecaj vršnjaka (delinkventno ponašanje, različiti poremećaji u ponašanju) i utjecaj škole

(loš školski uspjeh, loša školska klima, nezainteresiranost nastavnika, problemi u ponašanju) (Bašić, 2000; Stams, 2006; Murray i Farrington, 2010; Allwood, Bell i Horan, 2011; Sousa Herrenkohl, 2010; Erdelja, 2013; prema Stašević i Derk, 2016). Zbog toga psihološki i psihijatrijski aspekt procjene maloljetnika može pomoći u predviđanju delinkvencije i recidivizma (Vermeiren, 2001; prema Stašević i Derk, 2016). Autori spominju osobito opasnu izloženost nasilju u zajednici, školi i u porodici (Kerig, 2009; Zinzow, 2009; Mrug i Windle, 2010; prema Stašević i Derk, 2016).

Maloljetnička delinkvencija je pojam koji se različito definiše u različitim oblastima i naučnim disciplinama zbog složenosti fenomena i njegovog različitog pravnog regulisanja u pojedinim zemljama.

Maloljetnička delinkvencija upućuje na postojanje nepovoljnih socijalnih okolnosti u kojima djeca odrastaju i traži vrlo kompleksnu intervenciju usmjerenu prema brojnim faktorima koji uzrokuju takvu pojavu (Bouillet, 2010; prema Stašević i Derk, 2016). Maloljetnička delinkvencija se ispoljava u pojedinačnim ponašanjima koja su inkriminisana pozitivnim

zakonskim propisima. Zapravo, to su konkretno učinjena krivična djela, a njihovi osnovni elementi su djela i učinitelji tih djela. U slučaju maloljetničke delinkvencije djela su u suprotnosti sa zakonskim propisima, a učinitelji su osobe starosti od navršenih četrnaest do osamnaest godina. U suštini, razlika između maloljetničke delinkvencije i delinkvencije odraslih je samo u godinama života osoba koje su učinile neko djelo, koje se u skladu sa zakonskom regulativom tretira kao krivično djelo (Buljubašić, 2008:27).

Šučur (2004) kada objašnjava pojam devijantnosti navodi maloljetničku delinkvenciju kao jezgru društvenih devijacija. Devijantnost osim kriminaliteta i maloljetničke delinkvencije obuhvaća i nekriminalna ponašanja koja obuhvaćaju kršenje društvenih normi za koja ljudi misle da su pogrešna i da zaslužuju kaznu. Autor pod društvenim devijacijama podrazumijeva „ponašanja protivna društvenim normama ili očekivanjima, koja značajno ugrožavaju dijelove društva, te izazivaju društveno neodobravanje, osudu, kaznu ili neprijateljstvo“ (Šučur, 2004, prema Rapajić, 2014). Koncept devijantnosti važan je aspekt definiranja poremećaja u ponašanju. Ono što, između ostalog, povezuje devijacije i poremećaje u ponašanju jest odstupanje od društvenih normi.

Delikvencija predstavlja sukob sa društvom zbog asocijalnog ili antisocijalnog ponašanja, koje se ogleda u nepoštovanju moralnih i zakonskih normi kod mladih ispod 16 ili 18 godina. Pod ovim pojmom se sve više podrazumijevaju ponašanja koja odstupaju od očekivanja sociokulturne sredine, a kojih je danas sve više i više. To su npr. bježanje iz škole, konzumiranje alkohola i drugih opojnih sredstava, rizična spolna ponašanja, prekršajna i kaznena djela tipa nasilja, krađa, uništavanja javne imovine...ali i agresivnost, laganje, nered, izbjegavanje obaveza, neodgovornost itd. (Pehar i Galić, 2003; prema Hadžikadunić, 2014).

Uzroci delikventnog ponašanja mogu biti: nasljedni faktori, utjecaj porodice, utjecaj okoline, školska sredina, kao i vršnjaci, dok pokazatelji mogu biti: irealna slika o sebi i nerealno samoprocjenjivanje, nepostojanje voljene osobe, negativan odnos prema roditeljima, odbacivanje oca kao uzora, zatim teže ozljede i bolesti, ispodprosječna inteligencija, slab uspjeh u školi, ali svakako i neorganizovano slobodno vrijeme, pri čemu maloljetnik luta, ne zna šta će sa sobom iako ima potrebu da se zabavlja.

Ako mladi pristupe organizaciji slobodnog vremena kao načinu za „ubijanje“ dosade i mogućnosti prepuštanja pustolovinama, postoje veliki izgledi da će kročiti u svijet alkohola, cigareta, narkotika i sl. (Pehar, 2003; prema Hadžikadunić, 2014).

Delikventno ponašanje specifičan je oblik neprihvatljivog ponašanja kojega karakteriziraju raznoliki pojavni oblici. Svi stručnjaci koji rade u sistemu državne zaštite te interventno djeluju prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela stvaraju svoje konstrukcije i ideje o uzročnosti takvog ponašanja kod svakog specifičnog maloljetnika. Shodno svojim

pretpostavkama također i tretmansi djeluju prema mladoj osobi. Tako na primjer, ukoliko stručnjak smatra kako su uzroci delinkventnog ponašanja neke mlade osobe u njegovoj impulzivnosti, pretjeranom konzumiranju alkohola i neadekvatnim porodičnim odnosima, on će svakako tretmansi djelovati prema tim faktorima kako bi ih ublažio i na taj način smanjio vjerovatnoću daljnjeg delinkventnog ponašanja (Ricijaš, 2009).

Pojava recidivizma u izvršavanju kaznenih djela djece i maloljetnika koristi se u procjeni efikasnosti nekog sustava u prevenciji i borbi protiv ove pojave. Ako se to radi u području procjene djelotvornosti pravosudnog sustava, tada se u svrhu izrade veće dosljednosti i jasnoće u korištenju recidivizma kao pokazatelja uspješnosti sustava, koriste standardi za utvrđivanje i mjerenje recidivizma (Harris, 2011, prema Stašević i Derek, 2016). Tri su temeljne mjere za procjenu recidivizma:

- ponovno hapšenje,
- ponovno suđenje i
- ponovno zatvaranje.

U temelju definicije pojma recidivizma dva su elementa: a) izvršenje kaznenog djela, b) od pojedinca za kojega se zna da je već počinio najmanje jedno kazneno djelo (Blumstein i Larson, 1971; prema Stašević i Derek, 2016). Kao visokorizične za nastanak recidivizma kod maloljetničke delinkvencije ističe se institucionalni tretman i ranije započeta delinkventna aktivnost (Ricijaš, 2009; prema Stašević i Derek, 2016). Istraživanje recidivizma na većem broju maloljetnih delinkvenata je utvrdilo jaku povezanost ove pojave s određenim faktorima poput antisocijalnog ponašanja za vrijeme tretmana, raznih porodičnih problema i postojanja psihopatologije (Mulder, 2010; prema Stašević i Derek, 2016). Danas najbolji programi reduciraju recidivizam za najviše 10-40% (Zagar, Busch i Hughes, 2009; prema Stašević i Derek, 2016).

1.3.1. Nasilje i mladi

U području društvenih nauka uvijek je atuelna tema nasilje i mladi posebno u okvirima maljetničke delinkvencije. Nasilje mladih izaziva još veću pažnju radi specifične dobi i posljedica kojenasilje ima za počinitelje takvih djela, tako i za njihove žrtve (obzirom da su žrtvenasilja mladih vrlo često njihovi vršnjaci). Iskrivljenu sliku o mladima kao generaciji koja se ne može kontrolisati i koja predstavlja opasnost za građane stvara i medijsko praćenje ekstremnog nasilja mladih. Nasilno ponašanje se često prikazuje kao „ničim izazvano“, bezrazložno ili „objesno“ čime se povećava razina straha kod građana određenog društva jer stvara percepciju vrlo moguće viktimizacije. U tako stvorenoj atmosferi straha od mladih

često prozivaju stručnjake i političare da iznađu brza i učinkovita rješenja tog problema. Nerijetko se zahtijeva strože kažnjavanje mladih jer se upravo u drugačijem položaju mladih u kaznenopravnom sistemu (posebni zakoni koji, u smislu sankcija, predviđaju odgojni pristup u formalnoj reakciji na delinkventno ponašanje mladih umjesto kažnjavajućeg) nalazi i razlog za nasilno ponašanje mladih. Stručnjaci kao i naučnici koji se bave ovim problemom pokušavaju upozoriti na složenost etiologije nasilnog ponašanja mladih koja se ignoriraju i relativiziraju te se u pooštavanju sankcija za mlade vidi jedino rješenje (bez obzira na dokazanu neučinkovitost takvog pristupa). Vlade mnogih zemalja popuštaju pred ovakvim traženjima jer se u suprotnom, vladajuće opcije prozivaju radi nesposobnosti u pružanju sigurnosti građanima (Kovco – Vukadin, 2012).

Nasilje među mladima je jedna od gorućih tema bosanskohercegovačke današnjice o kojoj se nedovoljno javno razgovara.

Ignoriranje, isključivanje iz društva, ogovaranje, zadirivanje ili fizičko zlostavljanje... Gotovo da nema sredine u kojoj se djeca i mladi s time ne susreću. Takvog nasilja većinom nisu svjesni ni oni koji ga rade ni same žrtve, pa se često ne prepoznaje kao takvo, vrlo često se marginalizira i banalizira kao nešto što je nevažno i posve minorno. Meta može biti svako, a najčešće su to osobe slabijeg imovinskog stanja, drugačijih interesa, sramežljive, povučene, a nerijetko i odlični učenici etiketirani kao „štreberi.“ U ranijoj dobi zastupljenije je fizičko nasilje, a u kasnijoj dobi psihičko nasilje koje se nerijetko preseli i na društvene mreže.

Nasilje može imati posljedice ne samo po onoga ko je nasilju izložen, već i po samog nasilnika, kao i po osobe koje svjedoče nasilju. Dakle, osim lica koje izravno vrši nasilje nad drugima, lica koja promatraju nasilje i ništa ne poduzimaju također pridonose patnji koju doživljava žrtva. Nasilje je pojava koja sve njegove sudionike zapravo čini žrtvama: lice koje doživljava nasilje opkoljeno je nasilnikom i posmatračima, pri čemu se osjeća bespomoćno i manje vrijedno gledajući kako ga okolina napada; nasilnik je pritom lice koje svoje poteškoće izražava putem agresije, a promatrači su ona lica koja su u prilici učiti pogrešna ponašanja ili su pak uznemirena onim čemu svjedoče strahujući za vlastitu dobrobit.

Većina građana nema direktno iskustvo s kriminalitetom pa ipak imaju mišljenje i stav prema počiniteljima kaznenih djela, žrtvama i učinkovitoj kaznenoj politici.

Socijalni konstruktivisti pojašnjavaju proces kreiranja socijalno konstruirane realnosti. Neki autori (Surette, 2007; prema Kovco – Vukadin, 2012), navode da ljudi stječu socijalno znanje iz četiri izvora: osobnog iskustva (doživljena realnost), značajnih drugih (prijatelji, porodica), drugih socijalnih institucija (škole, sindikati) i medija (simbolična realnost). Socijalno konstruirana realnost tako predstavlja rezultantu neposredne i simbolične realnosti i tako konstruirana realnost se doživljava kao „realni“ svijet svakog pojedinca. S obzirom na

skromno neposredno iskustvo s kriminalitetom, mediji postaju značajan izvor znanja o kaznenim djelima, počiniteljima kaznenih djela, žrtvama, funkcioniranju tijela društvene kontrole kriminaliteta i kaznenoj politici.

1.4. Pregled istraživanja

Rizične faktore najjednostavnije definiram kao one životne događaje ili osobine koji doprinose razvoju nekog poremećaja ili delinkventnog ponašanja (Wilson i Rolleston, 2004; prema Ricijaš, 2009), te ih uobičajeno dijelimo na statičke i dinamičke. Statički faktori rizika su oni koji jesu prediktivni, ali nisu podložni promjenama (na primjer, historija poremećaja ophođenja, dob u vrijeme počinjenja prvog kaznenog djela) (Hoge, 2002; prema Ricijaš, 2009), dok su dinamički faktori rizika oni aspekti života počinitelja kaznenih djela koji su vezani uz sadašnju situaciju, koji jesu podložni promjenama, te naravno oni koji mogu prediktivno utjecati na kriminalnu aktivnost (Williams, McSchanew i Dolny, 2000; prema Ricijaš, 2009). Ovi dinamički faktori zapravo čine kriminogene potrebe, a još se nazivaju i potrebama tretmana jer se upravo one zahvataju intervencijom (Hoge, 2002; prema Ricijaš, 2009). Intervencije je potrebno usmjeriti na kriminogene potrebe (dinamične faktore rizika) jer se neposrednim utjecajem nanjih očekuje i neposredan utjecaj na buduće kriminalno ponašanje, dok utjecaj na nekriminogene potrebe ne podrazumijeva toliko linearan odnos prema predikciji budućeg kriminalnog ponašanja (Andrews i Bonta, 2006; prema Ricijaš, 2009).

Prema istraživanjima zaključuje se kako delinkventi raspolažu sa znatno više slobodnog vremena, nego djeca i mladi nedelinkventni, te se najveći broj kaznenih djela i drugih oblika asocijalnog ponašanja javlja tijekom slobodnog vremena (Bašić, 1984; Radetić-Paić, Ružić-Baf, Zuliani, 2011, prema Zebić, 2017). To ukazuje na potrebu kvalitetnog organiziranja slobodnog vremena.

Istraživanje koje je provela autorica Ilišin (2001) na uzorku redovite populacije osnovnoškolaca od 5. do 8. razreda pokazuje kako četvrtina osnovnoškolaca ne sudjeluje u izvanškolskim aktivnostima, te 39% ispitanika ima više od 4 sata slobodnog vremena dnevno. To upućuje na zaključak o kumulativnom djelovanju rizičnih faktora, u ovom slučaju do pojave i razvoja asocijalnih ponašanja (Radetić-Paić, Ružić-Baf, Zuliani, 2011; prema Zebić, 2017).

Navedeno potvrđuju i rezultati istraživanja autorice Koller-Trbović (2001) provedeni na uzorku od 568 ispitanika u 12 centara za socijalnu zaštitu. Rezultati pokazuju kako 64% ispitanika nije sudjelovalo u organiziranim slobodnim aktivnostima, 42% je neadekvatno provodilo slobodno vrijeme, a 8% je imalo interese neprimjerene dobi. U odnosu na redovitu

populaciju, vidljivo je kako niti ta populacija najčešće ne provodi slobodno vrijeme organizirano. Može se pretpostaviti da je redovita populacija razvila mehanizme zaštite, neovisno o području slobodnog vremena, dok djeci i mladima u riziku neorganizirano provođenje slobodnog vremena predstavlja rizičan faktor. Iz toga razloga, nužno je organizovati slobodno vrijeme kako bi im se pomoglo da se lakše odupru rizičnim faktorima. Radetić-Paić, Ružić-Baf, Zuliani (2011) ističu da aktivnosti u slobodnom vremenu čine važnu djelatnost te su značajan faktor djetetova razvoja. Uključivanjem djece u, primjerice, sportske aktivnosti pruža im se mogućnost većeg broja socijalnih kontakata i doprinosi se značajno razvoju njihova prosocijalnog ponašanja, dok je neuključivanje rizičan faktor za pojavu i razvoj asocijalnih oblika ponašanja (Zečić 2017, prema Radetić-Paić, Blažević, Babić, 2012). U prilog tomu ide i činjenica da sportaši imaju značajno manje izražene internalizirane, eksternalizirane i ukupne probleme u ponašanju.

U istraživanju provedenom na uzorku od 100 djece, maloljetnika i mlađih punoljetnika u gradu Puli, najzastupljeniji oblik rizika, vezan uz aktivnosti tijekom slobodnog vremena, je bilo neadekvatno korištenje slobodnog vremena (62%). Udio ispitanika koji se nije uključivao u organizirane slobodne aktivnosti je iznosio 52%, prema čemu se može zaključiti da je gotovo polovina sudjelovala u organiziranim aktivnostima, što autori ocjenjuju kao pozitivno, međutim zabrinjava i dosta veliki broj onih koji svoje slobodno vrijeme provode neadekvatno (Radetić-Paić, Ružić-Baf, Zuliani, 2011; prema Zečić, 2017).

Na uzorku djece i mladih grada Pule, 2008. godine, je provedeno istraživanje čiji rezultati pokazuju kako bi 63% ispitanika moglo bolje koristiti svoje slobodno vrijeme, da 52% ima ograničen broj organiziranih aktivnosti, dok 43% nema posebnih interesa. To ukazuje na potrebu ulaganja u područje slobodnog vremena, s ciljem poticanja djece i mladih na uključivanje u ponuđene slobodne aktivnosti, povećati ponudu i dostupnost raznih organizacija slobodnog vremena unutar lokalne zajednice (Radetić-Paić, 2010; prema Zečić, 2017).

Ispitivanjem učitelja dobijeni su rezultati o najčešćim rizičnim ponašanjima djece i mladih iz njihove perspektive. Rezultati pokazuju kako se među najčešće oblike rizičnih ponašanja ubrajaju rana seksualna aktivnost ili seksualizirano ponašanje neprimjereno dobi, konzumiranje alkohola i droga, nezainteresiranost za školu, obveze ili postignuće, dokoličarenjenje, neosmišljene životne aktivnosti, nasilje nad vršnjacima, sklonost rizičnoj vožnji motornih vozila, loše prehrambene navike, pušenje duhana, nasilje nad odraslima (roditeljima, nastavnicima ili drugim osobama), izbjegavanje i bježanje s nastave, porodični

problemi, sklonost hazardnim igrama (kladionice i kockarnice), dugotrajna noćna izbivanja i dugotrajno napuštanje škole. Razlog tomu su, navode učitelji znatiželja, utjecaj vršnjaka, zabava, želja za samopovređivanjem, dosada, psihički problemi, problemi u porodici, neznanje o štetnim posljedicama te problemi u školi (Zloković i Vrcelj, 2010; prema Zebić, 2017).

U posljednjih nekoliko desetljeća provode se istraživanja kojima se nastoji doći do odgovora zašto neka djeca ne razvijaju probleme u ponašanju, unatoč izuzetno rizičnim i stresnim okolnostima, dok se druga djeca nalaze u skupini visokorizičnih ponašanja s dugotrajnim negativnim posljedicama (Bašić, 2000; prema Gazdek, Horvat, 2001).

Posebno je značajno napomenuti da je slobodno vrijeme mladih često povezano sa rizičnim ponašanjima, kao što su konzumacija alkohola, rizična spolna ponašanja i sl. Rizična ponašanja mladih obično su rezultat niza uzroka i situacija kojima su mladi izloženi u okvirima porodice ili izvan nje, a koji uključuju različite socijalne, ekonomske i druge faktore (Žiga, Turčilo, Osmić, Bašić, Džananović Miraščija, Kapidžić, Brkić Šmigoc, 2015).

Istraživanja na našem području (Badurina i sar., 2018), koja su u skladu sa istraživanjima u svijetu i pokazateljima Svjetske zdravstvene organizacije, pokazuju da skoro svako četvrto dijete pati od mentalnog poremećaja, toliko ozbiljnog da ometa njegovu ili njezinu sposobnost da funkcioniše kao mlada osoba i postane odgovorna odrasla osoba. Poremećaji mentalnog zdravlja prevladavaju među mladima u sistemu maloljetničkog pravosuđa. Istraživanja pokazuju da 65-70% djece i adolescenata koji su počinili nekog krivičnog djela imaju dijagnosticiran problem mentalnog zdravlja (Juvenile Justice Guide for Legislator, 2017).

U našem slučaju oslonit ćemo se na ispitivanje sedmog centralnog rizika kako slaba razina uključenosti u aktivnosti slobodnog vremena može biti riziko faktor za delinkventno ponašanje.

II METODOLOŠKI OKVIR RADA

2.1. Problem istraživanja

Maloljetnička delinkvencija obuhvata širok spektar društveno neprihvatljivih ponašanja i predstavlja pojavu koja je u konstantnom porastu. Predstavlja ponašanja koja su u sukobu sa društvenim moralnim ili zakonskim normama zbog asocijalnog ponašanja. U većini slučajeva u samom početku se pojavljuju ponašanja koja su drugačija od uobičajenih, a vremenom to prerasta u lakše a kasnije i u teže kršenje zakonskih propisa.

U današnjem vremenu kada je tempo života ubrzan i kada su većinom oba roditelja zaposlena da bi obezbijedila egzistenciju svojoj djeci društvo treba da se zapita kako danas djeca provode slobodno vrijeme? Šta društvo nudi djeci u slobodno vrijeme? Koliko to košta? Koliko djece ima mogućnost da upražnjava kvalitetne sadržaje i ono što voli u slobodno vrijeme? Kako motivisati djecu koja su potencijalna rizična skupina po pitanju maloljetničke delinkvencije da u slobodno vrijeme koriste aktivnosti kojih je jako malo ili ih i nema.

2.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovog rada je slobodno vrijeme kao rizični faktor maloljetničke delinkvencije. U slučaju kada je slobodno vrijeme maloljetnika neorganizovano i nije iskorišteno na adekvatan način maloljetnici nemaju priliku da uče kroz pozitivna iskustva o poželjnim normama ponašanja kroz druženje sa vršnjacima, pa tako mogu doći u kontakt sa neadekvatnim društvom i biti izloženi raznim negativnim iskušenjima.

2.2.1. Kategorijalno pojmovni sistem

SLOBODNO VRIJEME: „Slobodno vrijeme je ono vrijeme koje mladima preostaje nakon školskih i porodičnih obaveza, te zadovoljavanje primarnih bioloških potreba, a koje je u funkciji odmora, razvoja i razvoja ličnosti“ (Pehar-Zvačko, 2003:279).

MALOLJETNIK: „Maloljetnik je osoba određenog starosnog uzrasta, posebnih biopsihičkih osobina, koja se razlikuje od djece i odraslih postepenu emocionalne i intelektualne zrelosti“ (Buljubašić, 2008:27).

POREMEĆAJ U PONAŠANJU: Prema ICD-10 (International classification of disorders), poremećaje ponašanja odlikuje ponavljano i trajno prisustvo obrazaca antisocijalnog, agresivnog i izazivačkog ponašanja. Radi se o prestupima većim od socijalno očekivanog za uzrast. Ponašanje na kojima se zasniva dijagnoza su: pretjerane tuče ili zastrašivanja, surovost prema drugim ljudima ili životinjama, žestoka destruktivnost prema imovini, podmetanje požara, krađe, ponavljano laganje, izostajanje iz škole i bježanje od kuće, neobično česti i teški napadi bijesa i neposlušnost. U aktuelnoj, petoj verziji Dijagnostičko-statističkog priručnika (DSM-5) poremećaji ponašanja su svrstani u dijagnostičku kategoriju koja nosi naziv „Disruptivni poremećaj, poremećaj kontrole poriva i premećaj ophođenja“ (Jukić&Arbanas (eds.), 2014).

MALOLJETNIČKA DELINKVENCIJA: Maloljetnička delinkvencija se ispoljava u pojedinačnim ponašanjima koja su inkriminisana pozitivnim zakonskim propisima. Zapravo, to su konkretno učinjena krivična djela, a njeni osnovni elementi su djela i učinitelji tih djela. U slučaju maloljetničke delinkvencije djela su u suprotnosti sa zakonskim propisima, a učinitelji su osobe starosti od navršenih četrnaest do osamnaest godina. U suštini, razlika između maloljetničke delinkvencije i delinkvencije odraslih je samo u godinama života osoba koje su učinile neko djelo, koje se u skladu sa zakonskom regulativom tretira kao krivično djelo (Buljubašić, 2008:27).

“Pojavljuje se u društvu u obliku problematičnog ponašanja (bježanje sa nastave, ispadi, sukobi), emocionalnih poremećaja (bijes, paranoja, strah) ili se ova dva fenomena javljaju zajedno. Ponašanje oscilira od sitnih krađa do razbojništva, skitnje, tjelesnih napada, seksualnih izgređa, teških krađai sl.“ (Pehar-Zvačko, 2003:268).

RIZIČNI FAKTORI: "Predstavljaju ona svojstva, varijable ili opasnosti da, ako su prisutni kod određenog pojedinca, čine više vjerojatno da će se kod tog pojedinca razviti poremećaji, prije nego kod nekoga odabranog iz opće populacije" (MrazekiHaggerty, 1994:127).

2.3. Ciljevi istraživanja

2.3.1. Naučni cilj

Cilj istraživanja je dobiti informacije o tome: na koji način maloljetnici provode slobodno vrijeme, koliko maloljetnika pohađa vannastavne aktivnosti, da li se bave nekim sportom, da li su zadovoljni sa aktivnostima za mlade koje nudi društvo i da li su im takve aktivnosti ponuđene i koje su. Ovakvi podaci mogu poslužiti za izradu konkretnih intervencijskih i preventivskih programa za maloljetnike.

2.3.2. Društveni cilj

Osnovni društveni cilj istraživanja je ukazati na važnost proučavanja problema. Neophodno je istaći faktore rizika za pojavu maloljetničke delinkvencije.

2.4. Sistem hipoteza

2.4.1. Generalna hipoteza

Slobodno vrijeme, u zavisnosti na koji način provodi, predstavlja rizični faktor maloljetničke delinkvencije.

2.4.2. Posebne – pojedinačne

Na osnovu postavljene hipoteze definisane su slijedeće podhipoteze:

- Način provođenja slobodnog vremena utječe na rast i razvoj djece - pogled djece, nastavnika i roditelja.
- Djeca imaju jako malo ponuđenih aktivnosti od strane društva koje mogu upražnjavati u slobodno vrijeme.
- Kvalitetni sadržaji koji se mogu upražnjavati u slobodno vrijeme su skupi i dostupni isključivo djeci koja dolaze iz imućnijih porodica.
- Neadekvatan način korištenja i raspoređivanja slobodnog vremena predstavlja rizični faktor maloljetničke delinkvencije.

- Djeca su zainteresovana da slobodno vrijeme provode kvalitetno i obogaćeno različitim sadržajima.

2.4.3. Varijable

Varijable u ovom istraživanju su:

- Zavisna–sistem održivosti sigurnosti djece u školi i lokalnoj zajednici
- Nezavisna–pokušaji provođenja mjera prevencije maloljetničke delinkvencije
- Intervenirajuća–edukacija nastavnog osoblja, roditelja i članova lokalne zajednice

2.4.4. Indikatori

Istraživanja pokazuju da se maloljetnička delinkvencija ispoljava najčešće u slobodno vrijeme i da maloljetnici krivična djela čine iz dosade i iz zabave. Takođe istraživanja stavova javnosti pokazuju da je javnost zabrinuta zbog porasta maloljetničke delinkvencije ali da se jako malo čini po pitanju poboljšanja kvaliteta društvenog života maloljetnih osoba.

2.5. Metode i postupci prikupljanja i obrade podataka

Prilikom izrade rada, korišće se sljedeće metode i tehnike: analiza sadržaja, deskriptivna, metoda teorijske analize, metoda proučavanja dokumentacije, anketiranje učenika, roditelja i nastavnika. Istraživanje je provedeno među učenicima VII razreda u dvije osnovne škole s područja Kantona Sarajevo, Osnovna škola Aleksa Šantić i Osnovna škola Džemaludin Čaušević. Cilj anketiranja je utvrditi informisanosti mladih, njihovih roditelja i nastavnog osoblja o mogućnostima provođenja slobodnog vremena maloljetnika u našem društvu, koliko djece ima ispunjeno slobodno vrijeme na kvalitetan način, koliko učenika pohađa sekcije u školama, dali su zadovoljni ponuđenim aktivnostima koje mogu upražnjavati u slobodno vrijeme, te prijedloge za načine rješavanja problema provođenja slobodnog vremena djece i mladih kao izainteresovanost djece za aktivnosti koje bi željeli upražnjavati u slobodno vrijeme a koje bi mogle biti korisne za njihov rasti i razvoj.

Prije nego što se pristupilo istraživanju i anketiranju od roditelja je zatražena saglasnost da se djeca anketiraju i čitav proces proveden je na dobrovoljnoj osnovi.

Istraživanje je provedeno tokom februara 2010.godine, a za potrebe ovog rada pojam lokalne zajednice određen je teritorijalno i obuhvata prostor Kantona Sarajevo, sociološki ga čine ljudi koji tu žive i rade u skladu sa kulturnim, historijskim i tradicionalnim vrijednostima i institucionalno kroz društvene subjekte lokalne samouprave.

2.6. Uzorak

Uzorak sačinjava 65 učenika VII razreda dvije navedene osnovne škole. Na ukupnom uzorku djece (N=65) bilo je muških 33 i ženskih 32 ispitanika. Prosječna dob je M=13 godina, i to najmladji 12 a najstariji učenik 14 godina. Također, uzorak sačinjava i 65 nastavnika iz obje škole. Upitnik namjenjen nastavnicima ispunilo je 65 nastavnika prosječne starosne dobi M=40,38. Najmađi nastavnik imao je 26 a najstariji 64 godine. Ukupno ima 15 muških ispitanika te 50 ženskih. Na uzorku od 65 roditelja primijenjen je anketni upitnik konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Najmlađi roditelj ima 32 godine a najstariji 54. Prosječna starost iznosi M= 41,3. Od ukupnog uzorka 26 je muškaraca, a 39 žena. Anketni upitnik ima ukupno 14 pitanja.

2.7. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

2.7.1. Naučna opravdanost istraživanja

Uzimajući u obzir činjenicu da je maloljetnička delinkvencija sve više u porastu kod nas i u svijetu, ona predstavlja veliki društveni problem. Ipak, ne trebamo samo govoriti o mjerama represije kada je upitanju delinkventno ponašanje djece u društvu u kojem se agresivnost odraslih očituje u raznim područjima života. Jako je bitno doći do stvarnih uzroka takvog ponašanja što je ključno u izradi raznih preventivskih programa i poboljšanja kvalitete života maloljetnika danas. Za prevenciju i sprječavanje maloljetničke delinkvencije veoma je bitno da odrasli, kako porodica tako i odgojno-obrazovne institucije i društvo, preuzmu odgovornost za odgoj i razvoj djece. Veoma je značajno i da društvo odmah reaguje, istraži uzroke delinkventnog ponašanja kako bi se moglo adekvatno reagovati na iznalaženju najboljih modela i načina za pomoć i podršku maloljetnicima koji su došli u sukob sa zakonom ili preventivno djelovati na sve maloljetnike koji u slobodno vrijeme nemaju adekvatne zabavne i edukativne sadržaje koji su poželjni za učenje i razvoj društveno prihvatljivog ponašanja.

2.7.2. Društvena opravdanost istraživanja

Ukazati na potrebu provođenja Programa prevencije maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini, da se ovakvi programi dosljedno provode. Neophodna je stalna edukacija i kontinuiran rad sa učenicima, roditeljima i svim profesionalcima koji rade sa djecom, a posebno maloljetnicima koji su rizična skupina maloljetničke delinkvencije. Ukazati na značaj slobodnih aktivnosti i kvalitetnog provođenja slobodnog vremena na rast i razvoj djece i na njihovo ponašanje. Ukazati na potrebu provođenja Programa prevencije maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini, i da se u tim programima posveti pažnja preventivnom djelovanju kvalitetnog provođenja slobodnog vremena na maloljetnike. Kao i da se Programi prevencije ne donose samo onda kada se javnost uznemiri nakon šokantnih i senzacionalističkih najava i natpisa u medijima o počinjenim krivičnim djelima maloljetnika te da se ovakvi programi kada se već donesu dosljedno provode i da ne ostaju mrtvo slovo na papiru.

III REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

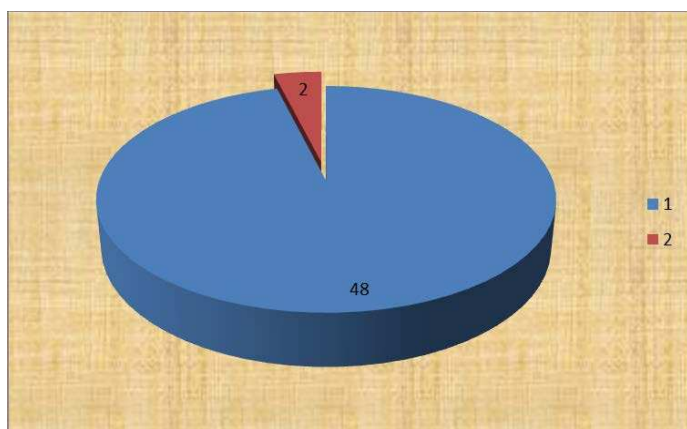
U istraživanju je korišten Uputnik koji je konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Uputnik se sastoji iz tri dijela prema strukturi ispitanika i to Uputnik za nastavnike, Uputnik za roditelje i Uputnik za učenike. U preliminarnom nacrtu planirano je da uzorak sačinjava po 100 ispitanika iz reda učenika, roditelja i nastavnika, ali realizacijom uzorak sačinjava po 65 ispitanika iz navedenih kategorija. Svi oni učenici koji su uzeti za potrebe provođenja ispitivanja kao i njihovi roditelji potpisali su saglasnost za provođenje istog. Dakle, Uputnik za roditelje i djecu ispunjavali su djeca i roditelji iz iste porodice.

Na ukupnom uzorku djece (N=65) bilo je muških 33 i ženskih 32 ispitanika. Prosječna dob je M=13 godina, i to najmladji 12 a najstariji učenik 14 godina.

Na pitanje da li provođenje slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti od ukupnog uzorka učenika njih 39 (60%) je odgovorilo sa DA, a 11 (16,9%) sa NE.

Da li sami osmišljavaju svoj način provođenja slobodnog vremena 48 (73,8%) djece je odgovorilo sa DA a od ukupnog broja 2 (3,07%) djece odgovorilo je sa NE (Slika 1) .

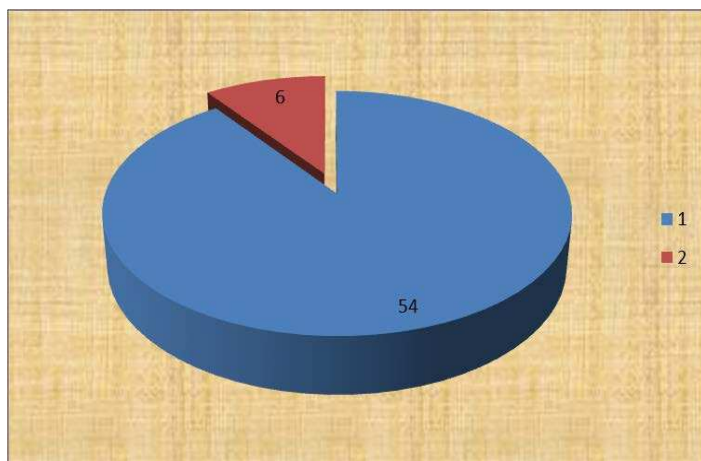
Slika. 1. Samostalno osmišljavanje slobodnog vremena

Od ukupnog broja djece njih 45 (69,23%) , na pitanje da li su zadovoljni načinom na koji provodite vrijeme je odgovorilo sa DA, dok je 3 (9,23%) odgovorilo sa NE.

Pitanje koje glasi da li su roditelji upoznati sa načinom provođenja slobodnog vremena, od ukupnog broja učenika, njih 54 (83%) je odgovorilo sa DA, anjih 6 (9,23%) sa NE (Slika 2.) .

Slika 2. Roditelji upoznati sa načinom slobodnog vremena

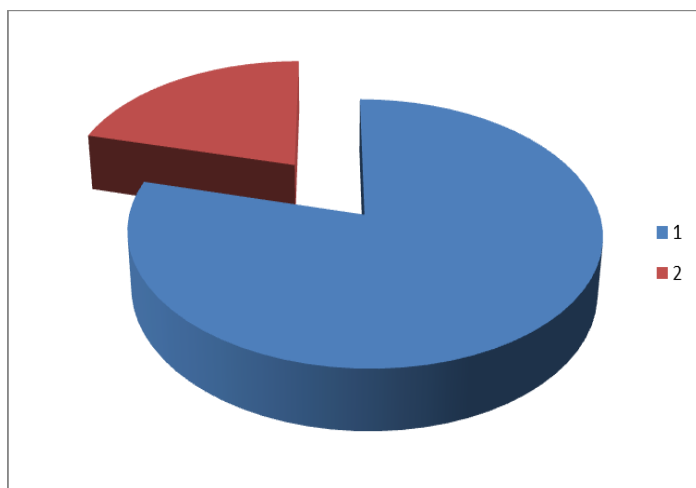
Na pitanje da li u krugu porodice razgovarate o pravilnom korištenju i organizaciji slobodnog vremena 13 (20%) je odgovorilo veoma često, 37 (56,9%) odgovorilo je ponekad a 7(10,7%) nikad.

Da li u slobodno vrijeme imate zajedničkih aktivnosti unutar porodice od ukupnog broja učenika njih 29 (44,6%) odgovorilo je veoma često, a 30 (46,15%) odgovorilo je sa ponekad te 3 (4,6%) sa nikad.

Na pitanje da li se bavite nekim slobodnim aktivnostima izvan škole u slobodno vrijeme 39 (60%) učenika je odgovorilo veoma često, dok je 15 (23,07%) odgovorilo ponekad, a 5 (7,69%) nikad.

Od ukupnog broja učenika 38 (58,46%) je odgovorilo pozitivno tj., da sadržaji koje upražnjavaju u slobodno vrijeme iziskujumaterijalna sredstva dok je na isto pitanje 10 (15,38%) odgovorilo sa NE (Slika 3).

Slika 3. Materijalna sredstva

Na pitanje da li su roditelji u mogućnosti da im obezbijede materijalna sredstva 56 (86,15%) je odgovorilo sa DA dok je 2 (3,07%) odgovorilo sa NE.

Na pitanje da li im roditelji posvećuju dovoljno slobodnog vremena 51 (78,46%) učenika je odgovorilo DA , a 5 (7,69%) učenika je odgovorilo sa NE.

Od ukupnog broja učenika njih 26 (40%) jereklo da u njihovom okruženju postoji Centar za djecu i omladinu koji nudi besplatne sadržaje dok njih 20 (30,76%) nije bilo sigurno i odgovorili su sa možda.

Da li su uključeni u neku školsku sekciju 34(52,30%) učenika je odgovorilo sa NE, dok je na pitanje da li su uključeni u rad više od jedne sekcije 51 (78,46%) dijete odgovorilo sa NE.

Čak i oni koji su uključeni u neku od sekcija u 57% slučajeva ne ide redovno na iste. Od ukupnog broja učenika njih 30 (46,15%) zadovoljno je aktivnostim i radom sekcije koju pohađaju dok 23 (13,84%) nisu zadovoljni.

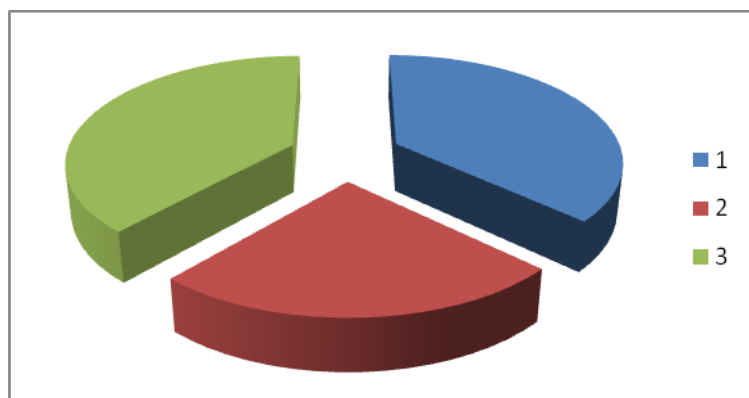
Čak 56 (86,15%) učenika voljelo bi da u njihov školi postoje još neke sekcije od onih koje se nude. Na pitanje da li ih nastavnici stimulišu da pohađaju neke od sekcija koje su u skladu sa njihovim sklonostima i talentom 30 (46,15%) učenika je odgovorilo sa DA , dok je 7 (10,76%) učenika odogovorilo sa NE.

Samo 9 (13,84%) učenika odgovorilo je da na odjeljenskoj zajednici razgovaraju o načinima provođenja i organizaciji slobodnog vremen, dok je 34(52,30 %)

na pitanje da li se radije druže s vršnjacima ili surfaju internetom 43 (66,15%) učenika odgovorili su sa DA, dok su ostali odgovorili NE.

Od ukupnog broja ispitanih učenika 24 (36,92%) učenika odgovorilo je potvrdno na pitanje da su upoznati sa Programom prevencije maloljetničke delikvencije u okviru svoje škole. Čak 25 učenika je odgovorilo sa NE na postavljeno pitanje (Slika 4.)

Slika 4. Preventivni programi

Kao što se vidi iz Slike. 4., da su djelimično upoznati sa programom prevencije koji se odvija u školi odgovorilo je 16 učenika.

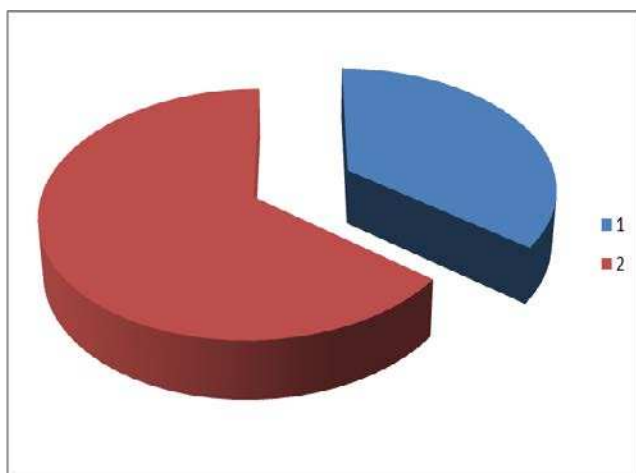
Na uzorku od 65 roditelja primijenjen je anketni upitnik konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Najmlađi roditelj ima 32 godine a najstariji 54. Prosječna starost iznosi $M= 41,3$.

Od ukupnog uzorka 26 je muškaraca, a 39 žena. Anketni upitnik ima ukupno 14 pitanja.

Da li smatraju da način provođenja vremena utiče na razvoj ličnosti čak 57 (87,6%) roditelja je odgovorilo sa Da, dok su samo 2 (3%) roditelja odgovorila NE.

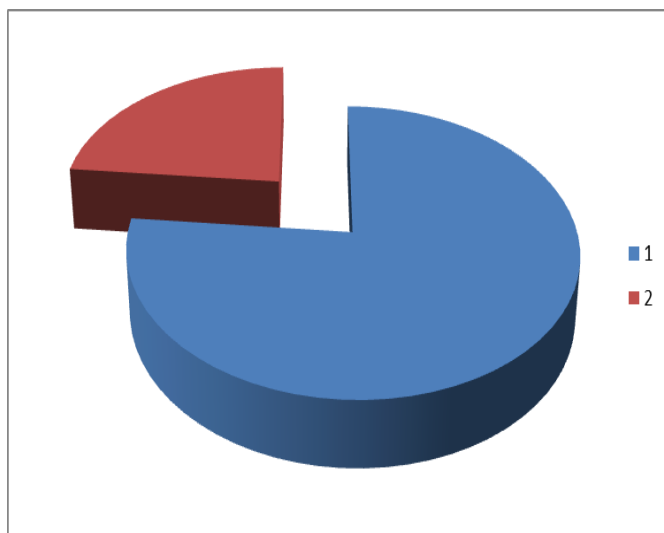
Od ukupnog uzorka njih 22 (33,8%) odgovorilo je da su zadovoljni načinom na koji njihovo dijete provodi slobodno vrijeme. Na isto pitanje 40 (61,53%) roditelja je odgovorilo djelomično dok je 3 (4,6%) odgovorilo NE (Slika 5).

Slika 5. Zadovoljstvo roditelja slobodnim vremenom

Čak 49 (75,3%) roditelja odgovorilo je da smatra kako porodica ima utjecaja na način provođenja slobodnog vremena kod svoje djece, a 15 (75,3%) smatra da na to utiču djelomično (Slika 6) .

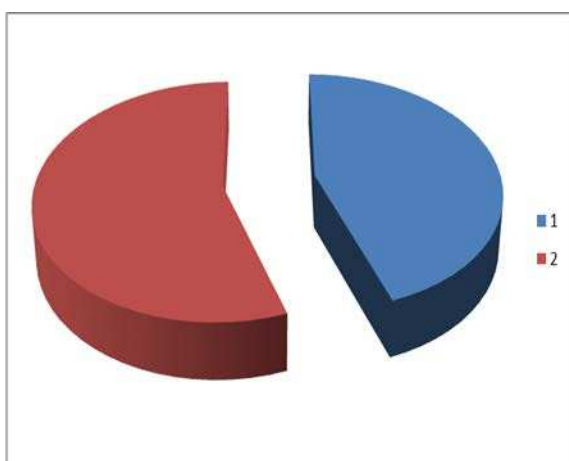
Slika 6. Utjecaj porodice na slobodno vrijeme

Na pitanje da li u slobodno vrijeme imaju zajedničke aktivnosti s djecom čak 24 (36,9%) roditelja je odgovorilo veoma često, dok je 36 (55,38%) odgovorilo ponekad, 4 (6,15) roditelja su odgovorila sa veoma rijetko a 1 (1,5%) roditelj je odgovorio nikad. Od ukupnog broja 33 (50,76%) roditelja su odgovorili da su djelimično zadovoljni načinom na koji se organizira slobodno vrijeme unutar škole dok je 14 (21,53%) odgovorilo sa DA.

Da li dijete pohađa neku sekciju u školi 29 (44,6%) roditelj je odgovorilo sa DA dok je 36 (55,38%) odgovorilo sa NE (Slika 7).

Slika 7. Pohađanje sekcija u školi

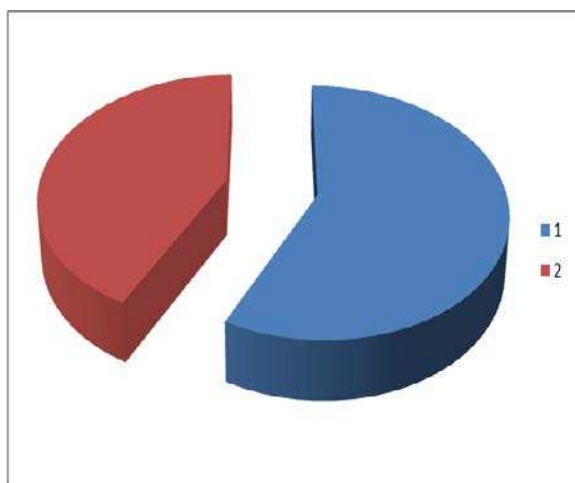

Od ukupnog broja ispitanik čak 33 (50,7%) je odgovorilo da u njihovoj blizini postoji Centar za mlade dok je 16 (24.61%) odgovorilo sa NE a isti broj roditelj je odgovorio sa MOŽDA.

Čak 63 (96,9 %) roditelja smatraju da su za vannastavne aktivnosti potrebna finansijska sredstva, dok su 2 (3,07%) odgovorili sa NE. Na pitanje da li imaju mogućnosti da priušte

djeci vannastavne aktivnosti 38 (50,7%) je odgovorilo sa Da dok je 28 (43,07%) odgovorilo sa djelomično (Slika 8).

Slika 8. Finansijske mogućnosti za vannastavne aktivnosti

Da li se u krugu porodice razgovara o organizaciji slobodnih vremena 30 (46,15%) roditelj je odgovorilo sa veoma često dok je 20 (30,76%) roditelja odgovorilo sa ponekad.

Na pitanje da li su zadovoljni koliko vremena posvećuju djeci u odnosu na obaveze čak 28 (43,0%) roditelja je odgovorilo sa DA dok je 25 (38,46%) odgovorilo sa djelimično te 12 (18,46%) odgovorilo sa NE.

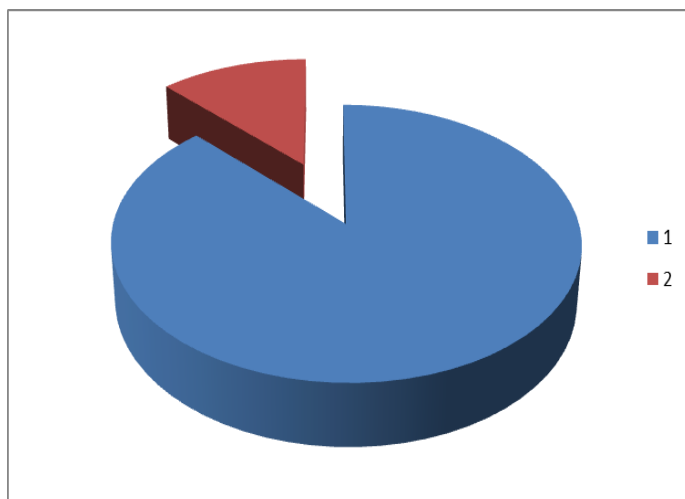
Od ukupnog broja ispitanih čak 28 (43,07%) roditelja nije bilo upoznato da škola provodi Program prevencije maloljetničke delikvencije dok je 20 (43, 76%) bilo upoznato sa istim.

Analizom ankete namjenjenen roditeljima može se vidjeti kako veliki broj roditelja smatra da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti kao i da porodica ima veliki utjecaj na načine provođenja slobodnog vremena kod svoje djece. Međutim, više od pola ispitanih roditelja navodi da njihova djeca ne pohađaju niti jednu sekciju u školi.

Upitnik namjenjen nastavnicima ispunilo je 65 nastavnika prosječne starosne dobi $M=40,38$. Najmlađi nastavnik imao je 26 a najstariji 64 godine. Ukupno ima 15 muških ispitanika te 50 ženskih.

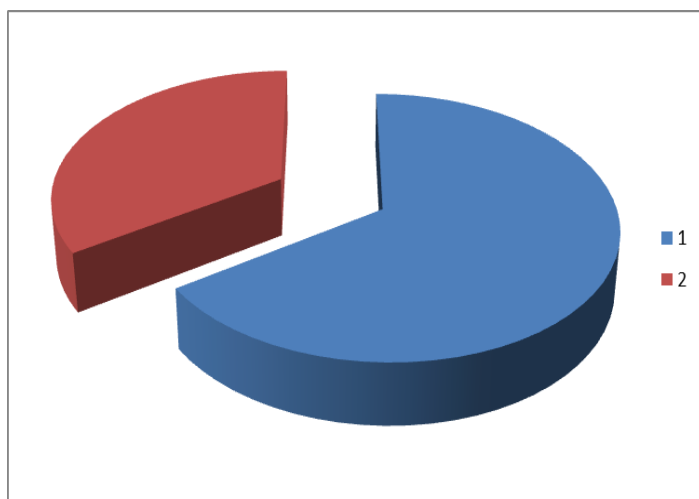
Od ukupnog broja čak 57 (87,69%) smatra da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti dok 8 (12,3%) smatra da djelomično slobodno vrijeme utječe na razvoj ličnosti (Slika 9).

Slika 9. Slobodno vrijeme i razvoj ličnosti (nastavnici)

Na pitanje da li su zadovoljni načinom na koji učenici provode slobodno 45 (33,84%) je odgovorilo sa djelomično, a 19 (29,2%) sa NE. Od ukupnog broja 42 (64,6%) nastavnika su zadovoljni načinom na koji se organizira slobodno vrijeme unutar škole , dok su 22 (33,84%) nastavnika djelomično zadovoljni (Slika 10).

Slika 10. Slobodno vrijeme unutar škole

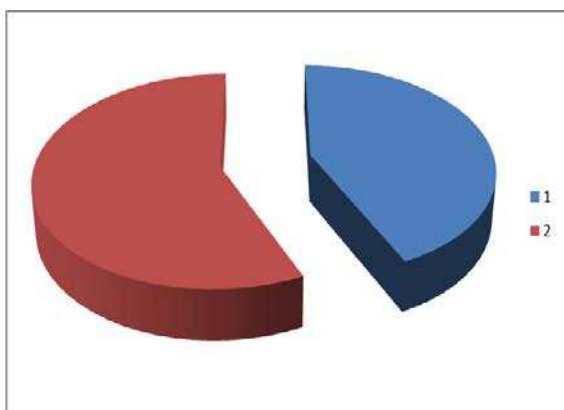
Da porodica utječe na način provođenja slobodnog vremena svoje djece smatra 58 (89,23%) dok 7 (10,76%) smatra da djelimično utječe prodica. Od ukupnog broj nastavnika njih 58 (90,76%) vodi neku od sekcija, dok 6 (9,23%) nastavnika od ispitanog broja, ne vodi. Više od jedne sekcije vodi 5 (7,69%) nastavnika.

Nastavnici su na pitanje da li učenici redovno pohađaju sekcije 20 (30,76%) odgovorilo sa DA dok je 43 (66,15%) nastavnika mišljenja da djeca djelomično pohađaju sekcije.

Da li su u sekcije uključena djeca sa izraženim talentom i sklonosti za neku sekciju čak 39 (60%) nastavnika misli da je djelimično dok je 12 (18,46%) nastavnika odgovorilo sa DA.

Da veoma često na odjeljenskoj zajednici razgovaraju sa učenicima o slobodnom vremenu odgovorilo je 28 (43,07%) nastavnika dok je njih 37 (56,9%) odgovorilo sa ponekad (Slika 11).

Slika 11. Razgovor o slobodnom vremenu na odjeljenskoj zajednici

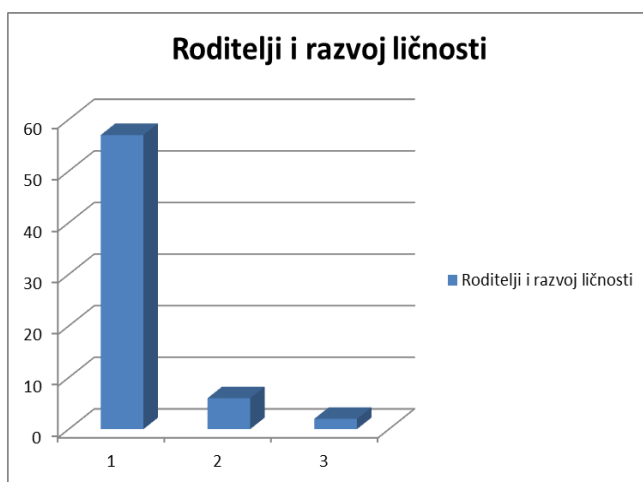

Da su upoznati sa programom prevencije u svojoj školi rekao je 31 (47,69%) nastavnik dok je njih 34 (52,30%) odgovorilo sa djelimično.

Analizom cjelokupne ankete namjenjene nastavnicima može se vidjeti da najveći broj nastavnika smatra kako porodica ima najviše utjecaja na slobodno vrijeme djece kao i da su zadovoljni načinom organizacije slobodnog vremena u školi.

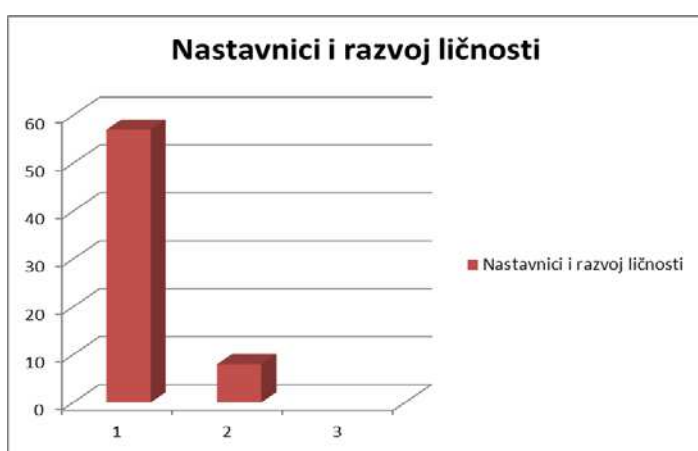
Analizirajući dobivene rezultate može se reći da u sva tri slučaja, dakle, djeca i roditelji i nastavnici smatraju da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti. Kada su u pitanju nastavnici i roditelji njih 87,69% u oba slučaja smatraju da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti. Učenici su istog mišljenja, ali od ukupno ispitanog broja njih 60% je odgovorilo potvrdno.

Grafikon 1. Roditelji i razvoj ličnosti

Kao što se vidi iz grafikona 1 čak 57 roditelja smatra da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj djeteta. Sa NE je odgovorilo samo dva roditelja, dok je 6 roditelja odgovorilo sa djelomično.

Grafikon 2. Nastavnici i razvoj ličnosti

Od ukupnog broja ispitanih nastavnika, kao što se vidi iz grafikona 2, čak 57 nastavnika mišljenja je da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti. Samo 8 nastavnika smatra da način provođenja slobodnog vremena ne utječe na razvoj ličnosti.

Grafikon 3. Učenici i razvoj ličnosti

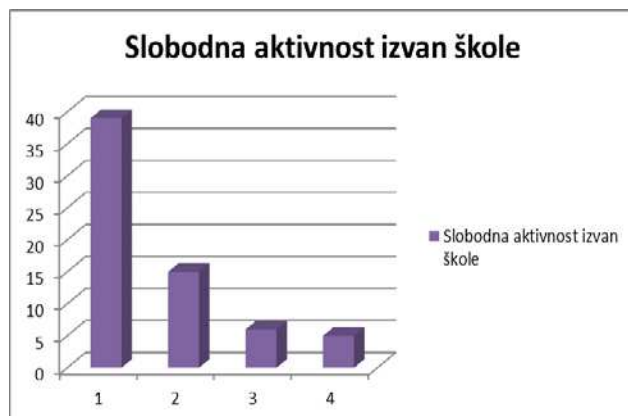
Kao što se vidi iz grafikona 3, od ukupnog broja učenika njih 39 smatra da na razvoj ličnosti utječe provođenje slobodnog vremena dok 15 učenika smatra da je to djelimično. Da slobodno vrijeme ne utječe na razvoj ličnosti mišljenja je 11 učenika.

Obzirom na navedno možemo reći da smo potvrdili prvu podhipotezu, koja glasi da način provođenja slobodnog vremena utječe na rast i razvoj djece. Dakle, učenici, nastavnici i roditelji su u najvećem broju pozitivno odgovorili na ovo pitanje.

Druga podhipoteza glasi da djeca imaju jako malo ponuđenih aktivnosti od strane društva koje mogu upražnjavati u slobodno vrijeme. Anlizirajući dobivene rezultate vidi se da su djeci ponuđeni sadržaju unutar škole, a samo 26 djece zna da u njihovom okruženju postoji Centar koji nudi besplatne sadržaje za provođenje slobodnog vremena.

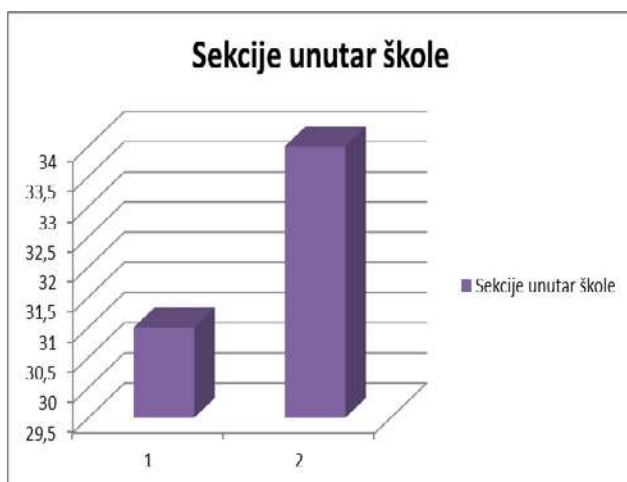
Vannastavnim aktivnosimam izvan škole bavi se veći broj ispitane djece (Grafikon 4.)

Grafikon 4. Slobodna aktivnost izvan škole

Da li se bave nekom slobodnom aktivnosti izvan škole čak 39 učenika je odgovorilo potvrdno dok je 15 učenika odgovorilo ponekad. Veoma rijetko odgovorilo je 6 učenika dok je njih pet odgovorilo sa nikada (Grafikon 4).

Grafikon 5. Sekcije unutar škole

Kao što se vidi iz grafikona 5, od ukupnog broja ispitanih 31 učenik pohađa neku od sekcija u školi dok 34 učenika ne pohađaju.

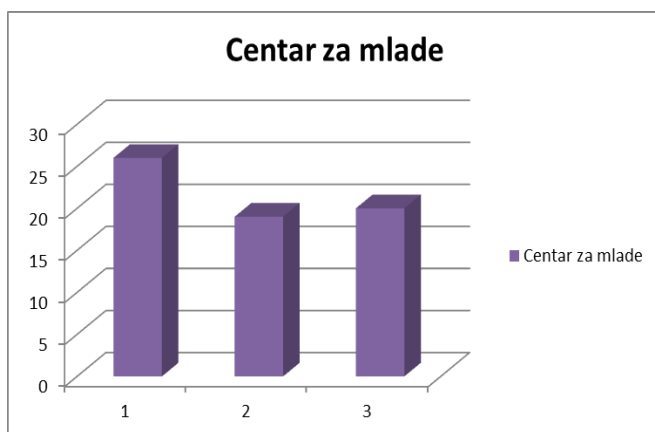
Na pitanje da li su zadovoljni aktivnostima i radom sekcije koju pohađaju 30 učenika je odgovorilo sa da, 12 sa djelimično, a 23 sa ne (Grafikon 6).

Grafikon 6. Zadovoljstvo ponuđenim aktivnostima

Da postoji Centar koji nudi aktivnosti izvan škole upoznato je svega 26 djece dok 20 djece nije upoznato.

Grafikon 7. Centar za mlade

Kao što se vidi iz Grafikona 7, 26 učenika je upoznato da u njihovom okruženju postoji Centar za mlade koji nudi besplatne sadržaje za vannastavne aktivnosti dok 19 učenika nije upoznato. Sa možda je odgovorilo 20 učenika.

Odgovor na drugu pohiptezu može glasiti da su djeca djelimično zadovoljna ponuđenim sadržajima koje im društvo nudi. Oko polovina ispitane djece pohađa neku sekciju dok je isti broj i zadovoljan sadržajima i aktivnostima koje im se nude uškoli. Oko polovine ispitanih učenika znaju da postoji Centar koji nudi besplatne sadržaje sa provođenje slobodnih aktivnosti.

Treća podhipoteza glasi da kvalitetni sadržaji koji se mogu upražnjavati u slobodno vrijeme su skupi i dostupni isključivo djeci koja dolaze iz imućnijih porodica.

Da upražnjavanje sadržaja u slobodno vrijeme iziskuje novac potvrdno je odgovorilo 38 učenika, 17 je odgovorilo sa ponekad i 10 sa NE(grafikon 8) .

Grafikon 8. Novac za vannastavne aktivnosti

Da li su roditelji u mogućnosti da priušte novac za vannastavne aktivnosti čak 56 učenika je odgovorilo sa DA, dok je 7 učenika odgovorilo sa djelimično. Samo 2 učenika su odgovorila sa NE.

Grafikon 9. Novčane mogućnosti za vannastavne aktivnosti

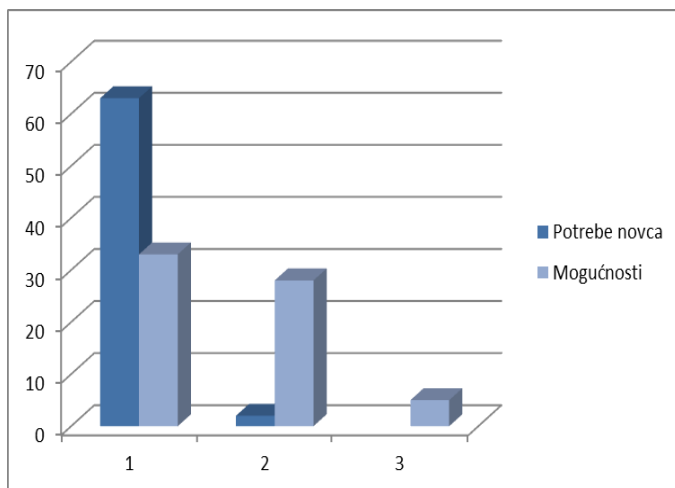

Kao što se vidi iz grafikona 9 čak 56 (86,15%) učenika misli da im roditelji mogu priuštiti novac za upražnjavanje željenih sadržaja u slobodno vrijeme.

Kao što se vidi iz oba grafikona (8 i 9) više od polovine učenika smatra da je novac potreban za vannastavne aktivnosti te da skoro svi učenici misle da im roditelji isto mogu priuštiti što može ukazivati na to da je novac potreban ali da nije rezervisano samo za djecu iz imućnih obitelji.

Na prethodno pitanje odgovarali su i roditelji. Čak 63 roditelja smatraju da je za upražnjavanje slobodnog vremena potreban novac , dok je 33 roditelja navelo da je u mogućnosti to priuštiti svom djetetu.

Grafikon 10. Novac i mogućnosti za slobodno vrijeme – roditelji

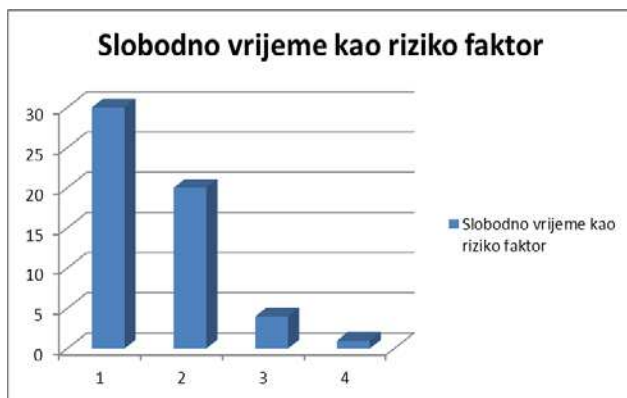
Kao što se može vidjeti iz grafikona 10, iako 63 roditelja smatraju da je za bavljenje određenim sadržajima u slobodno vrijeme potreban novac tek 33 roditelja su u mogućnosti djeci isto priuštiti. Od ukupnog broja ispitanih 5 roditelja nije u mogućnosti svojoj djeci priuštiti novac za bavljenje nekima od željenih sadržaja u slobodno vrijeme.

Obzirom na to da je više od polovine roditelja odgovorilo na pitanje da svojoj djeci mogu priuštiti novčana sredstva možemo zaključiti da bavljenje vannastavnim aktivnostima nije namijenjeno isključivo za djecu iz imućnijih porodica.

Dakle, odgovor na treću podhipotezu je potvrđan. I učenici i roditelji su mišljenja da je novac potreban za bavljenje određenim aktivnostima. Međutim, i jedni i drugi smatraju da za to imaju mogućnosti te da isto nije namijenjeno isključivo djeci iz imućnije populacije.

Četvrta podhipoteza glasi da neadekvatan način korištenja i raspoređivanja slobodnog vremena predstavlja rizični faktor maloljetničke delinkvencije. Sa ovom činjenicom upoznati su i roditelji tako da njih 30 veoma često razgovara sa djecom o pravilnom korištenju i organizaciji dječijeg vremena.

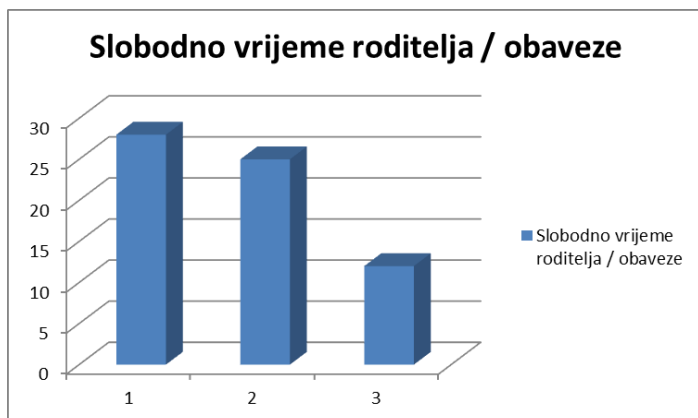
Grafikon 11. Slobodno vrijeme kao riziko faktor

Kao što se vidi iz grafikona 11., od ukupnog broja ispitanik 30 roditelja u slobodno vrijeme veoma često razgovaraju sa svojom djecom o pravilnom korištenju i organizaciji slobodnog vremena. Ponekad sa djecom o istom razgovara 20 roditelja dok 4 roditelja razgovaraju veoma rijetko a 1 roditelj nikada.

Također, pitali smo roditelje da li su zadovoljni koliko vremena provode sa djecom u odnosu na svoje obaveze.

Grafikon 12. Vrijeme posvećeno djeci vs. obaveze

Kao što se vidi iz grafikona 12., 28 roditelja zadovoljno je koliko vremena posvećuje svojoj djeci u odnosu na obaveze dok je 25 roditelja djelimično zadovoljno istom stvari. Od ukupnog broja ispitanih 12 roditelja nije zadovoljno koliko vremena posvećuje djeci u odnosu na obaveze.

Nastavnici su bili pitani da li na odjeljenskoj zajednici razgovaraju sa učenicima o korištenju i organizaciji njihovog slobodnog vremena.

Grafikon 13. Slobodno vrijeme kao riziko faktor – nastavnici

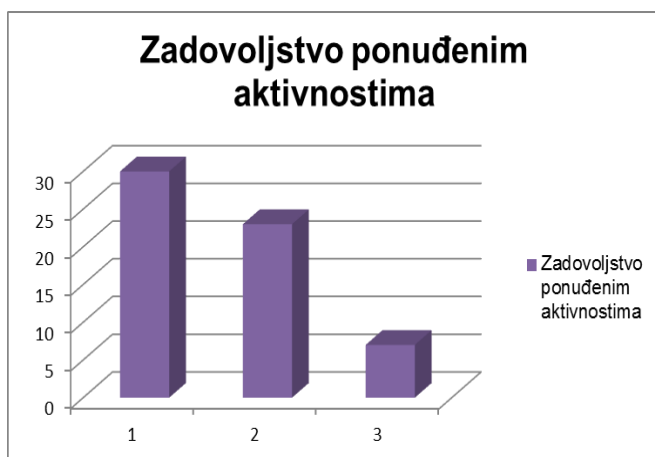
Iz grafikona 13. možemo vidjeti da 28 nastavnika tokom odjeljenskih zajednica razgovara sa djecom veoma često o načinu korištenja slobodnog vremena, dok 37 nastavnika o istom razgovara ponekad.

Obzirom na dobivene rezultate koji ukazuju da kako roditelji tako i nastavnici ukazuju djeci na načine provođenja slobodnog vremena možemo potvrditi podhipotezu da slobodno vrijeme može biti riziko faktor za maloljetničku delikvenciju.

Posljednja podhipoteza glasi da su djeca zainteresovana da slobodno vrijeme provode kvalitetno i obogaćeno različitim sadržajima.

Od ukupnog broja ispitanih učenika njih 30 je zadovoljno sa aktivnostima i radom sekcije koju pohađaju dok njih 23 nije.

Grafikon 14. Zadovoljstvo ponuđenim aktivnostima

Iz grafikona 14. vidi se da je 30 učenika zadovoljno ponuđenim aktivnostima, 12 djelomično te 23 učenika nisu zadovoljni aktivnostima i radom sekcija koje pohađaju.

Od ukupnog broja ispitanih učenika njih 56 bi voljelo da u školi ima još ponuđenih sekcija (Grafikon 14).

Grafikon 14. Dodatne aktivnosti

Iz grafikona 14 vidi se da 9 učenika ne bi voljelo da postoji još neka aktivnost u školi.

Dakle, možemo zaključiti da bi učenici voljeli da postoji još aktivnosti kako u školi tako i izvan nje. Shodno tome možemo potvrditi posljednju podhipotezu.

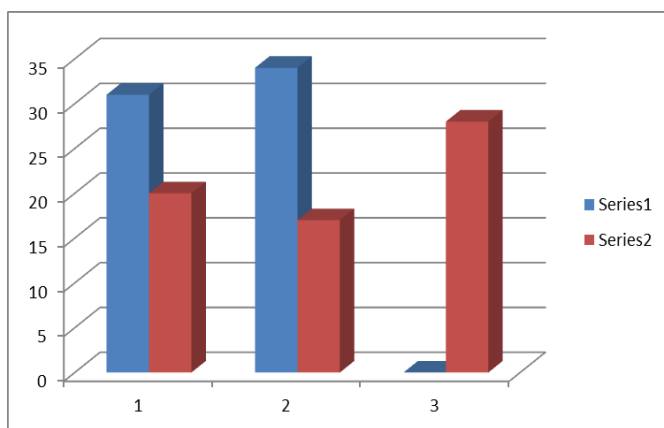
Nakon što smo analizirali podhipoteze osvrnuti ćemo se i na glavnu hipotezu koja glasi da slobodno vrijeme, u zavisnosti na koji se način provodi, predstavlja rizični faktor maloljetničke delinkvencije.

Dakle, nastavnici a i roditelji se slažu da slobodno vrijeme ukoliko se ne provodi na adekvatan način predstavlja riziko faktor za maloljetničku delinkvenciju. Roditelji iz svoje perspektive koriste maksimalno vrijeme kako bi djeci ukazali na koje načine trebaju provoditi slobodno vrijeme dok nastavnici to rade kroz časove odjeljenskih zajednica.

Na osnovu dobivenih rezultata može se potvrditi glavna hipoteza i zaključiti da slobodno vrijeme, u zavisnosti na koji se način provodi predstavlja rizični faktor maloljetničke delikevncije.

Na samom kraju, osvrnućemo se i na Program prevencije maloljetničke delikvencije koji se provodi u školama.

Grafikom 15. Preventivne aktivnosti u školama

Kao što se vidi iz grafikona 15., 31 nastavnik je upoznat sa Programom prevencije maloljetničke delinkevncije, dok 34 nastavnika nije upoznato sa Programom prevencije. Kada su u pitanju roditelji njih 20 je upoznato da se u školi provodi Program prevencije maloljetničke delinkvencije, dok 28 roditelja nije upoznato sa programom. Od ukupnog broja roditelja njih 17 nije bilo sigurno da li se u školi provode programi prevencije maloljetničke delinkevncije.

Na slobodno vrijeme danas gledamo kao na promijenljivu pojavu i moderan fenomen koji je obilježio sva područja društvenog djelovanja: od socijalnog, pedagoškog, političkog, ekonomskog, zdravstvenog, komercijalnog.

Istorijski gledano Antički Grci su svoje slobodno vrijeme provodili uglavnom u ceremonijama, filozofiranju, javnim raspravama po trgovima itd. U antičkom Rimu je prihvaćen grčki stil

slobodnog vremena. Jedino tada, u slobodnom vremenu pojedinac može da bira model kojim će usmjeravati svoj život.

Kako djeca rastu i razvijaju se njihov socijalni kontekst postaje sve veći te sukladno tome etiologija problema u ponašanju postaje kompleksnija. Primarno porodično socijalizacijsko okruženje se proširuje te na razvoj djece utječe okolina koja uključuje susjedstvo, odgojno – obrazovne ustanove i lokalnu zajednicu koje jačaju utjecaj vršnjačkih grupa. Uvjeti u kojima djeca odrastaju i razvijaju se utječu pozitivno ili negativno na razvoj djece i mladih, a time i na razvojne ishode. Faktori koji utječu na pozitivan razvoj djece i mladih nazivaju se zaštitni, dok su rizični čimbenici oni koji pozitivne ishode umanjuju ili povećavaju vjerojatnost prvih smetnji u ponašanju, odnosno vode do problema u ponašanju (Kranželić Tavra, 2002).

Mladost je posebno životno razdoblje u kojem se od mladih očekuje da razviju socijalne veštine i sposobnosti za preuzimanje trajnih društvenih uloga na svim područjima ljudskog djelovanja. Izbor aktivnosti u slobodno vrijeme, prema podacima iz literature, određeni su subjektivnim faktorima – društveni položaj mladih i njihovih roditelja, obrazovanje, sposobnosti, stečene navike itd., ali i objektivni faktori – kulturno nasljeđe uže i šire okoline, aktuelna ponuda i dostupnost određenih sadržaja. Kako navodi Ilišin (1999) slobodno vrijeme predstavlja jednu od najznačajnijih sastavnica svakodnevnog života, kako pojedinca, tako i grupe u suvremenom društvu, te je ujedno i bitan indikator načina i kvalitete svakodnevnog života.

Za potrebe ovog istraživanja urađeno je anketiranje učenika dvije osnovne škole te njihovih roditelja i aktualnih nastavnika koji im predaju. Analizom cjelokupne ankete namjenjene nastavnicima može se vidjeti da najveći broj nastavnika smatra kako porodica ima najviše utjecaja na slobodno vrijeme djece kao i da su zadovoljni načinom organizacije slobodnog vremena u školi.

Analizirajući dobivene rezultate može se reći da u sva tri slučaja, dakle, djeca i roditelji i nastavnici smatraju da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti. Kada su u pitanju nastavnici i roditelji njih 87,69% u oba slučaja smatraju da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti. Učenici su istog mišljenja, ali od ukupno ispitanog broja njih 60% je odgovorilo potvrdno.

Tokom korištenja slobodnog vremena, ostvaruju se neke bitne funkcije koje su karakteristične za slobodno vreme, kao što su odmor, razonoda, rekreacija. Jedna od funkcija slobodnog vremena je razvoj ličnosti koja predstavlja ujedno i najtežu funkciju slobodnog vremena koja od strane mladih često biva zapostavljena i zamjenjena odmorom i razonodom. To je proces za samorealizaciju ličnosti, za razvijanje stvaralačkog ponašanja individue. Mladi bi trebalo da u toku slobodnog vremena imaju mogućnost da razvijaju svoje dispozicije, kreativnost,

kolektivistički duh kao i mogućnost vlastitog izražavanja kroz određene aktivnosti. Aktivnosti u slobodno vrijeme zapravo su jedan vid interakcije sa okolinom u procesima individualizacije i socijalizacije. Takođe, od sklopa ličnosti mladih zavisi za koje će se aktivnosti u slobodnom vremenu opredijeliti i koju potrebu teže da zadovolje. Kod nekih je više izražena potreba za aktivnim korištenjem slobodnog vremena, tj. potreba za zabavom, druženjem, izlascima, bavljenjem sportom, dok se drugi posvećuju čitanju knjiga, gledanju televizije, odmoru, odnosno pasivnom provođenju slobodnog vremena a što je veoma važno za razvoj ličnosti (Stamenković, 2018).

Stamenković (2018) također navodi i značaj aktivnosti u slobodno vrijeme za psihički, kognitivni i socijalni razvoj mladih postala je posebno bitna tema u većini savremenih društava. Takve aktivnosti u velikoj mjeri doprinose emocionalnom i socijalnom razvoju mladih, pa je važno da se preuzmu sve mere da njihovo organizovanje u toku slobodnog vremena ne postane proces nasilnog usađivanja ideja, stavova i kognitivnih strategija kod mladih ili njihovo isključivanje iz drugih aspekata socijalnog života. Posebna vrijednost organizovanja aktivnosti u slobodnom vremenu mladih ogleda se u unapređivanju kvaliteta života i ostvarivanju prava na kvalitetan život, kao i u mogućnosti prevencije različitih bolesti ovisnosti i socijalno nepoželjnih oblika ponašanja. Slobodno vreme mladih trebalo bi da bude vrijednosno obojeno sadržajima i aktivnostima koji će omogućiti mladima intelektualno, estetsko, moralno i radno vaspitanje. Od vrednosnih orijentacija mladih u slobodnom vremenu zavisi kojim će se aktivnostima najviše baviti i ispuniti svoje slobodno vrijeme. Slobodno vrijeme treba da bude vrijeme gdje će se mladi oslobodili svih pritisaka i obaveza koje im nameće društvo, škola, roditelji, a koje nisu njihov slobodan izbor i zadovoljstvo.

Kao što navodi Stamenković, a potvrđeno i u našem istraživanju vidi se da kako djeca i odrasli tako i profesionalci mišljenja su da slobodno vrijeme utiče na razvoj ličnosti. Također, naše israživanje ukazuje i da porodica ima najveći značaj na organizaciju slobodnog vremena kako zbog utjecaja koji imaju na svoju djecu tako i zbog ekonomskog faktora koji je potreban u određenim uslovima kada je u pitanju organizacija vremena.

Niska razina nadgledanja od strane roditelja rizični je faktor za pojavu antisocijalnog ponašanja, teškoća u školi i sličnih problema kod djece. Općenito, pozitivna interakcijaroditelj-dijete koja uključuje podršku od strane roditelja, konzistentnost u discipliniranju iracionalno roditeljsko ponašanje, kao i negativna, u smislu neefikasnog i agresivnog roditeljstva i disfunkcionalnosti obitelji, pokazuje značajnu povezanost s akademskim postignućem (Šimić, 2010., str. 34).

Anlizerajući dobivene rezultate, za potrebe druge pothipoteze, vidi se da su djeci ponuđeni sadržaji unutar škole, a samo 26 djece zna da u njihovom okruženju postoji Centar koji nudi

besplatne sadržaje za provođenje slobodnog vremena. Ipak, veći broj djece mišljenja je da da bi bilo poželjno da u okruženju postoji još sadržaja za provođenje slobodnih aktivnosti.

Slobodno vrijeme mladih relativno je veliki vremenski prostor. Svojim sadržajima, oblicima, integrisan je u živote mladih. Ukoliko je nedovoljno osmišljen i vođen, prostor slobodnog vremena može postati negativan. Zato je veoma važno pomoći mladima da organizuju i strukturiraju slobodno vrijeme i omogućiti im da sami učestvuju u njegovom kreiranju. Treba voditi računa o njihovim potrebama za zabavom, druženjem, ali i za aktivnostima koje iziskuju fizički i mentalni napor, a sve to u skladu sa njihovom slobodom izbora. Zbog toga veliku pažnju treba posvetiti činiocima organizovanja slobodnog vremena, roditeljima, školi, vršnjacima i mas-medijima, koji postaju sve prisutniji u našim životima (Stamenković, 2018).

Iako su mladi mišljenja da imaju određene aktivnosti te su neki upoznati i sa Centrom koji egzistira u okruženju, a pruža određene vannastavne aktivnosti koje se ne plaćaju, ipak ovakvih sadržaja nikada nije dosta. Međutim, kako navodi Hadžikadunić (2014) organizovane slobodne aktivnosti ili vannastavne aktivnosti u školama, često su ograničene organizacijskim, kadrovskim i materijalnim uvjetima pojedinih škola i drugih obrazovnih institucija. Tako umjesto ponude aktivnosti za koje su djeca i omladina zainteresovani i motivisani, škole i obrazovne institucije nude one aktivnosti za koje imaju uslove. Često se događa da vannastavne aktivnosti provode učitelji i profesori koji time samo popunjavaju satnicu, a nisu dovoljno stručni ni motivisani za „dodijeljenu“ im aktivnost. Nerijetko se također događa da djeca i omladina, i pored želje za sudjelovanjem u ponuđenim aktivnostima, zbog preopterećene redovne nastavne satnice i programa, ne mogu u njima sudjelovati. Ista autorica (prema Hannaford, 2005; Sharkey i Gaskill, 2008; Vitkin, 2009) navodi da su sport i tjelesno vježbanje efikasno sredstvo redukcije maloljetničke delikvencije i destruktivnog ponašanja kod djece i mladih čija struktura ličnosti sadrži obilježja agresivnosti i anksioznosti, zbog pozitivne korelacije ovih dimenzija sa stvarnom angažovanošću ličnosti u tjelesnom odgoju. Tjelesno vježbanje moguće je upotrijebiti na taj način što će se organizovanim i stručnim radom povisiti faktor samodominacije, a smanjiti stepen anksioznosti i nekuda usmjeriti agresivnost. Dakle primjena tjelesnog vježbanja opravdana je u preventivne svrhe i u cilju resocijalizacije. Djeca koja se bave određenom sportskom aktivnošću ostvaruju niz prednosti u odnosu na djecu koja svoje vrijeme provode pasivno. Te prednosti se odnose na očuvanje i unapređenje fizičkog i mentalnog zdravlja putem sprečavanja rizika mnogih bolesti modernog doba, otklanjanje i ublažavanje stresa, poboljšanje protoka informacija i razvoj neuronske mreže i sl. (prema Hannaford, 2005, Sharkey i Gaskill, 2008, Vitkin, 2009).

U istraživanju provedenom na uzorku od 100 djece, maloljetnika i mladih punoljetnika u gradu Puli, najzastupljeniji oblik rizika, vezan uz aktivnosti tijekom slobodnog vremena, je bilo neadekvatno korištenje slobodnog vremena (62%). Udio ispitanika koji se nije uključivao u organizirane slobodne aktivnosti je iznosio 52%, prema čemu se može zaključiti da je gotovo polovina sudjelovala u organiziranim aktivnostima, što autori ocjenjuju kao pozitivno, međutim zabrinjava i dosta veliki broj onih koji svoje slobodno vrijeme provode neadekvatno (Radetić-Paić, Ružić-Baf, Zuliani, 2011, prema Zebić, 2017).

Radetić – Paić (2010, prema Zebić) navodi u svom istraživanju na uzorku djece i mladih grada Pule, 2008. godine, je provedeno istraživanje čiji rezultati pokazuju kako bi 63% ispitanika moglo bolje koristiti svoje slobodno vrijeme, da 52% ima ograničen broj organiziranih aktivnosti, dok 43% nema posebnih interesa. To ukazuje na potrebu ulaganja u područje slobodnog vremena, s ciljem podsticanja djece i mladih na uključivanje u ponuđene slobodne aktivnosti, povećati ponudu i dostupnost raznih organizacija slobodnog vremena unutar lokalne zajednice.

Sve navedeno upućuje na zaključak kako neorganizirano slobodno vrijeme pridonosi pojavi i razvoju rizičnih ponašanja, što samim time može i rezultirati pojavom asocijalnih oblika ponašanja, osobito kod populacije adolescenata. Stoga, nužno je istražiti načine provedbe slobodnog vremena djece i mladih kao i njihove interese jer bi se na taj način povećala vjerojatnost uključivanja u neke od njih. (Zebić, 2017)

Kao što se može vidjeti u Grafikonu 4, da li se bave nekom slobodnom aktivnosti izvan škole čak 39 učenika je odgovorilo potvrdno dok je 15 učenika odgovorilo ponekad. Veoma rijetko odgovorilo je 6 učenika dok je njih pet odgovorilo sa nikada. Analizom rezultata utvrdili smo da su i učenici i roditelji mišljenaj da za vannastavne aktivnosti (posebno izvan škole) je potreban novac. Kako jedni tako i drugi (i djeca i roditelji) u većem broju odgovorili su da imaju uslove za isto. Iz toga mo zaključili kako bavljenje vannastavnim aktivnostima nije samo prioritet djece iz imućnijih porodica.

Ipak, podaci iz literature ukazuju da ekonomske teškoće povezane s niskim socioekonomskim statusom vode ka teškoćama u roditeljstvu, povećavaju porodične konflikte te vjerojatnost depresije roditelja (McNeal, 2001.). Istraživanja sugeriraju da socioekonomski status, odnosno sociodemografske karakteristike porodice imaju moderatorsku ulogu u odnosu roditeljskih ponašanja i školskog postignuća. U prilog tomu ide i istraživanje Loyda, Warnera i drugih koji su ispitivali socioekonomski status u odnosu na roditeljske stilove, stavove prema kazni, nezavisnost, uspjeh učenika i dr. i iz toga dobili podatak da nizak socioekonomski status korespondira s neuspjehom djeteta u školi, nižim intelektualnim sposobnostima, slabijim socijalnim vještinama itd. (Lindgren 1980, prema Zloković 1996).

Podhipoteza koja glasi da neadekvatno iskorišteno slobodno vrijeme predstavlja riziko faktor za razvoj devijantnog ponašanja a kasnije i maloljetničke delikvencije takodjer je potvrđena u našem istraživanju što se slaže sa podacima iz stručne literature. Neorganizirano slobodno vrijeme pridonosi pojavi i razvoju rizičnih ponašanja navodi Zebić (2018) što samim time može i rezultirati pojavom asocijalnih oblika ponašanja, osobito kod populacije adolescenata. Stoga, nužno je istražiti načine provođenja slobodnog vremena djece i mladih kao i njihove interese jer bi se na taj način povećala vjerojatnost uključivanja u neke od njih.

Na temelju svega iznesenog uočava se važnost dobro organiziranog slobodnog vremena, posebno kod djece i mladih kod kojih su uočena asocijalna ponašanja. Ulaganjem u područje slobodnog vremena, u kontekstu prikupljanja informacija o interesima djece i mladih za provođenjem slobodnog vremena te povećanje ponude izvannastavnih i izvanškolskih aktivnosti na temelju tih informacija, stvara se veća mogućnost za uključivanjem u njih, a samim time se smanjuje i vjerojatnost za razvojem tzv. dokolice. Dakako, veliku ulogu u tome imaju roditelji, odnosno skrbnici djeteta, kojima se preporučuje korištenje autoritativnog odgojnog stila, prilikom čega će pokazati čvrstu roditeljsku kontrolu, ali ujedno i emocionalnu toplinu (Zebić, 2017).

Zloković i Vrcelj (2010; prema Zebić, 2017) navode istraživanje koje je uključivalo ispitivanje učitelja a dobijeni su rezultati o najčešćim rizičnim ponašanjima djece i mladih iz njihove perspektive. Rezultati pokazuju kako se među najčešće oblike rizičnih ponašanja ubrajaju rana seksualna aktivnost ili seksualizirano ponašanje neprimjereno dobi, konzumiranje alkohola i droga, nezainteresiranost za školu, obveze ili postignuće, dokoličarenje-neosmišljene životne aktivnosti, nasilje nad vršnjacima, sklonost rizičnoj vožnji motornih vozila, loše prehrambene navike, pušenje duhana, nasilje nad odraslima (roditeljima, nastavnicima ili drugim osobama), izbjegavanje i bježanje s nastave, porodični problemi, sklonost hazardnim igrama (kladionice i kockarnice), dugotrajna noćna izbivanja i dugotrajno napuštanje škole. Razlog tomu su, navode učitelji znatiželja, utjecaj vršnjaka, zabava, želja za samopovređivanjem, dosada, psihički problemi, problemi u obitelji, neznanje o štetnim posljedicama te problemi u školi. Iz ovog istraživanje, također se vidi, da je dokoličarenje, odnosno neadekvatna organizacija slobodnog vremena jedan od vodećih uzročnika riziko ponašanja.

Prema istraživanjima zaključuje se kako delinkventi raspolažu sa znatno više slobodnog vremena, nego djeca i mladi nedelikventi, te se najveći broj kaznenih djela i drugih oblika asocijalnog ponašanja javlja tokom slobodnog vremena (Radetić-Paić, Ružić-Baf, Zuliani, 2011, prema Zebić, 2017). To ukazuje na potrebu kvalitetnog organiziranja slobodnog vremena.

Istraživanje koje je provela autorica Ilišin (2001) na uzorku redovite populacije osnovnoškolaca od 5. do 8. razreda pokazuje kako četvrtina osnovnoškolaca ne sudjeluje u izvanškolskim aktivnostima, te 39% ispitanika ima više od 4 sata slobodnog vremena dnevno. To upućuje na zaključak o kumulativnom djelovanju rizičnih faktora, u ovom slučaju do pojave i razvoja asocijalnih ponašanja (Zebić, 2017, prema Radetić-Paić, Ružić-Baf, Zuliani, 2011).

Navedeno potvrđuju i rezultati istraživanja autorice Koller-Trbović (2001) provedeni na uzorku od 568 ispitanika u 12 centara za socijalnu zaštitu. Rezultati pokazuju kako 64% ispitanika nije sudjelovalo u organiziranim slobodnim aktivnostima, 42% je neadekvatno provodilo slobodno vrijeme, a 8% je imalo interese neprimjerene dobi. U odnosu na redovitu populaciju, vidljivo je kako niti ta populacija najčešće ne provodi slobodno vrijeme organizirano. Može se pretpostaviti da je redovita populacija razvila mehanizme zaštite, neovisno o području slobodnog vremena, dok djeci i mladima u riziku neorganizirano provođenje slobodnog vremena predstavlja rizičan faktor. Iz toga razloga, nužno je organizovati slobodno vrijeme kako bi im se pomoglo da se lakše odupru rizičnim faktorima.

Radetić-Paić, Ružić-Baf, Zuliani (2011) ističu da aktivnosti u slobodnom vremenu čine važnu djelatnost te su značajan faktor djetetova razvoja. Uključivanjem djece u, primjerice, sportske aktivnosti pruža im se mogućnost većeg broja socijalnih kontakata i doprinosi se značajno razvoju njihova prosocijalnog ponašanja, dok je neuključivanje rizičan faktor za pojavu i razvoj asocijalnih oblika ponašanja (Zebić 2017, prema Radetić-Paić, Blažević, Babić, 2012).

Neki autori (Chen i Kaplan, 2001) ističu da načini odgoja u porodici također su povezani s poremećajima u ponašanju. Tako, adolescenti koji percipiraju nacine odgoja u konstruktivnim porodicama pokazuju manje psiholoških problema, imaju bolje interpersonalne vještine i više su socijalno uključeni (Chen i Kaplan, 2001).

Navedeno potvrđuje i istraživanje koje je za cilj imalo utvrditi kako stilovi roditeljstva utjecu na krize u adolescenciji. Rezultati pokazuju sljedeće:

(1) podržavajući oblici odgoja s prikladnom kontrolom rezultiraju s manje problema u ponašanju kod adolescenta i

(2) podrška od strane roditelja povezana je s manjom razinom depresivnosti kod adolescenta (Aquilino i Supple, 2001).

Sva navedena istraživanja ukazuju na značaj dobre organizacije slobodnog vremena. Iz ranije pomenutih istraživanja vidi se da bavljenje sportom i fizičkim aktivnostima u slobodno vrijeme pozitivno utječe na rast i razvoj djece te na razvoj njihovog prosocijalnog ponašanja.

Analizom dobivenih rezultata možemo zaključiti da bi učenici voljeli da postoji još aktivnosti kako u školi tako i izvan nje. Shodno tome potvrdili smo posljednju podhipotezu.

Nakon što smo analizirali podhipoteze testirali smo i glavnu hipotezu koja glasi da slobodno vrijeme, u zavisnosti na koji se način provodi, predstavlja rizični faktor maloljetničke delinkvencije.

Dakle, nastavnici a i roditelji se slažu da slobodno vrijeme ukoliko se ne provodi na adekvatan način predstavlja riziko faktor za maloljetničku delinkvenciju. Roditelji iz svoje perspektive koriste maksimalno vrijeme kako bi djeci ukazali na koje načine trebaju provoditi slobodno vrijeme dok nastavnici to rade kroz časove odjeljenskih zajednica.

Na osnovu dobivenih rezultata može se potvrditi glavna hipoteza i zaključiti da slobodno vrijeme, u zavisnosti na koji se način provodi, može predstavljati rizični faktor maloljetničke delikevncije.

Obzirom na rezultate straživanja na našem području (Badurina i sar., 2018), koja su u skladu sa istraživanjima u svijetu i pokazateljima Svjetske zdravstvene organizacije, pokazuju da skoro svako četvrto dijete pati od mentalnog poremećaja, toliko ozbiljnog da ometa njegovu ili njezinu sposobnost da funkcioniра kao mlada osoba i postane odgovorna odrasla osoba. Poremećaji mentalnog zdravlja prevladavaju među mladima u sistemu maloljetničkog pravosuđa. Istraživanja pokazuju da 65-70% djece i adolescenata koji su počinioci nekog krivičnog djela imaju dijagnosticiran problem mentalnog zdravlja (Juvenile Justice Guide for Legislator, 2017) a znamo koliko jementalno zdravlje djeteta značajno za sam rast i razvoj u kasnije zdravu i odgovornu jedinku u društvu.

„U svrhu razumijevanja nasilja uopće, i njegovih specifičnih oblika važno je sagledati objašnjenja što je moguće sveobuhvatnije čime se osiguravaju i učinkovitiji prevencije i intervencije. Prema sociološkom modelu nasilje se posmatra u širem kontekstu društvenog nasilja a za nasilna ponašanja odgovornim se smatraju porodica i društvo u kojem živimo, te prisutnost nasilja u medijima. Psihološki model objašnjava se psihološkim osobinama pojedinca te međusobni odnososobina ličnosti te eventualnih psihopatoloških odstupanja“ (Buljan – Flander, Bačan, Matešković, 2010).

U ovom dijelu važno je istaći da u kontekstu individualnih faktora autori konstatiraju kako postoji slaganje oko rizičnih faktora za nasilno ponašanje mladih te slaganje oko važnosti razlikovanja dviju generalnih skupina maloljetnih počinitelja kaznenih djela koji se razlikujuprema dobi te ozbiljnosti i ustrajnosti delinkventnog ponašanja. Prvu, brojniju skupinu čine oni mladi koji sa delinkventnim ponašanjem počinju tek u adolescentnoj dobi, kazneno djelo čine u saučesništvu, a njihovo ponašanje nije rezultat njihovih trajnijih svojstava osobnosti niti okolnosti porodičnog življenja, već pritiska vršnjaka. Uz izostanak rizičnih faktora u njihovom porodičnom i obrazovnom / radnom okruženju, ovi mladi

„izrastu“ iz kriminaliteta. Ovo zapravo ukazuje na značaj porodice i okruženja koji isti imaju za prevladavanje krize i suočavanju sa prvim maloljetničkim deliktima.

Drugu skupinu čine oni mladi koji su od najranijeg djetinjstva izloženi rizičnim faktorima te prvo kazneno djelo čine u ranoj dobi. Ovakvi mladi razvijaju obrazac ponašanja koji uključuje činjenje kaznenih djela koja vremenom mogu dobivati sve nasilniji karakter, a delinkventno ponašanje se nastavlja i u odrasloj dobi. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 2002, prema Kovčo - Vukadin, 2012.) dijeli individualne rizične faktore u nekoliko kategorija – biološke, psihološke i biheviornalne. Kao mogući biološki rizici navode se povrede i komplikacije povezane

s trudnoćom i porodom koji mogu prouzročiti neurološka oštećenja. U okviru psiho-loško – biheviornalnih rizika navode se hiperaktivnost, impulzivnost, lošu kontrolu ponašanja, probleme pažnje, sniženu inteligenciju i loše postignuće u školi pri čemu se impulzivnost, problemi pažnje, snižena inteligencija i nisko obrazovno postignuće dovode u moguću vezu sa nedostacima u izvršnim funkcijama mozga lociranim u frontalnom režnju. Ove funkcije uključuju: održavanje pažnje i koncentracije, apstraktno rezoniranje i formiranje koncepata, formuliranje ciljeva, anticipiranje i planiranje, učinkovit samo-nadzor (self-monitoring) i svjesnost o ponašanju te inhibicije u odnosu na neprikladno ili impulzivno ponašanje. Osim isključivo individualnih obilježja, velika pažnja se u istraživanjima pridaje utjecajima određenih okolnosti, tj.kvaliteti određenih interakcija.Najznačajnije mjesto u tom smislu imaju porodični utjecaji, kako obilježja ličnosti i ponašanja roditelja, tako i kvaliteta funkcioniranja porodice kao cjeline.Kao nepovoljna obilježja, tj.rizični faktori za nasilno ponašanje mladih se tako ističu loša privrženost djeteta s roditeljima, niska razina porodične povezanosti, loš nadzor nad djetetom, korištenje fizičkog kažnjavanja u svrhu discipliniranja, roditeljska agresivnost, bračni konflikti u ranoj djetetovoj dobi. Iskustvo nasilne viktimizacije se vrlo često navodi kao jedno od obilježja koje razlikuje nasilne od nenasilnih mladih počinitelja kaznenih djela (Weaver i sur., 2008; prema Kovčo – Vukadin, 2012).

“Neurobiologija je dala značajnu osnovu mentalnih procesa opisujući nesvjesnu osnovu bioloških procesa u psihopatologiji razvojne dobi. Nove spoznaje iz oblasti neuroznanosti mijenjaju naša saznanja o dječijoj i adolescentnoj psihopatologiji i nešto što se ranije razumijevalo u polju dječijeg i adolescentnog mentalnog zdravlja i dobrobiti, danas razumijemona drugi način. Istraživanja pokazuju da mozak u prosjeku sazrijeva do srednjih dvadesetih godina, a različite regije mozga se razvijaju različitom brzinom. Posljednji dio mozga koji se razvija su kortikalne regije, posebice čeonni režanj. Neke od njegovih važnih zadaća su:kontrola agresivnosti i impulsa, rješavanje problema, rasuđivanje, povezivanje uzroka i posljedica, predviđanje ishoda, planiranje, socijalno ponašanje – empatija,

razumijevanje socijalnih očekivanja i normi. Zbog najveće neravnoteže između lako pobudljivog sistema nagrađivanja i još uvijek nezrelog sistema kognitivne kontrole, najranjiviji period adolescentne dobi je između 14. i 17.godine” (Steinberg, Rethinking juvenile justice; Buljan Flander, 2017; prema Badurina 2018). Iz ovog razloga, se u ovoj dobi, najčešće i pojavljuje najveći broj djece u sukobu sa zakonom, odnosno djece koja se evidentiraju kao maloljetni delinkventi.

Odgajatelji, učitelji, roditelji su osobe koje trebaju pratiti djecu, imati kvalitetan odnos sa njima te trebaju znati prepoznati ponašanje koje odstupa od drugih ponašanja. Društvo se treba usmjeriti na podupiranje urednog razvoja djeteta te tako jačati zaštitne faktore. Svako dijete, svaka mlada osoba, ima potencijale za uspjeh i za pravilan razvoj. Porodica ima bitnu ulogu u procesu razvijanja djece i mladih te kvalitetno roditeljstvo doprinosi razvoju dječjeg pozitivnog ponašanja i smanjenju negativnog ponašanja.

Pored toga, svi navedeni koji su u kontaktu sa djecom moraju voditi računa o načinu na koji djeca provode slobodno vrijeme. Kvalitetno organizirano slobodno vrijeme smanjuje rizik od nastanka devijantnog ponašanja. U organizaciji slobodnog vremena treba da se uključe svi koji su u kontaktu s djecom, ne samo u skladu sa svojim mogućnostima nego i u skladu sa potrebama same djece.

Pitanje slobodnog vremena djeteta nije samo pitanje dokolice, okupacije, zabave i razonode (Dumazedier, 1967). To je pitanje opstanka čovjeka u radikalno izmijenjenim životnim uslovima pa briga o slobodnom vremenu djeteta postaje temelj navike koja će pratiti pojedinca do te mjere da mu može odrediti životni put. „Mnoštvo je slobodnovremenskih okolnosti, sadržaja, aktivnosti i događaja koje valja pedagoški artikulirati i odgojno osmisliti: slobodno vrijeme kao pedagoška kategorija; porodica i slobodno vrijeme djece; mediji i slobodno vrijeme djece; slobodno vrijeme, kvaliteta življenja i zdravlje; novi pristupi znanstveno-pedagoškom proučavanju, istraživanju i provođenju slobodnoga vremena kao odgojne prakse; pedagogija slobodnoga vremena u sustavu pedagoških disciplina“ (Previšić, 2000, str. 403). Slobodno vrijeme mladih društveni je fenomen koji zahtijeva temeljitije stručne pristupe, kako u okviru odgojno-obrazovnih ustanova tako i na svim ostalim područjima društvenog života i rada. Sadržaji i oblici provođenja slobodnog vremena postaju bitne varijable prilikom spoznavanja učinkovitosti odgoja uopće, a posebno u okviru školskog okruženja (Leburić i Relja, 1999, str. 181). U nas se, nažalost, pedagojska teorija nedovoljno, i sa zakašnjenjem, bavila slobodnim vremenom kao svojom znanstvenom preokupacijom. Sve se po običaju vrtjelo oko škole i tek su, u određenoj mjeri, izvannastavne i izvanškolske aktivnosti, u teorijskom i praktičnom smislu, utjecale na kulturu provođenja

slobodnog vremena (Previšić, 2000, str. 403). S druge strane, današnju civilizaciju označava prekomjerna težina te živčana napetost, a što je sve više prisutno i među mladima. Slobodno vrijeme djece i mladih sve se više koristi za aktivnosti za koje nije potreban gotovo nikakav mišićni napor, a očuvanje i unapređenje tjelesnog i mentalnog zdravlja postaje imperativ vremena. No, kad su u pitanju djeca najmlađe školske dobi, to dobiva posebnu težinu. Preokupacija odgojnih sustava je priprema i osposobljavanje za život u suvremenim uslovima, što povećava odgovornost škole te se više ne postavlja pitanje potrebe odgovora, već se zahtijevaju optimalni odgovori. Pitanje slobodnog vremena jest pitanje opstanka čovjeka u radikalno promijenjenim životnim uslovima pa briga o slobodnom vremenu djeteta postaje temelj navike koja će pratiti pojedinca do te mjere da mu može odrediti životni put. Stvaranje navike pravilnog korištenja slobodnog vremena, posvećenoga vježbanju i kretanju postaje s kineziološkoga stanovišta primarna odgojna zadaća. Posebno se ističe pozitivan odnos prema tjelesnom vježbanju bez kojega je zdrav način života čovjeka današnjice, a još više sutrašnjice, nezamisliv (Prskalo, 2004, str. 107)

Ovaj rad ukazuje na značaj razvoja preventivnih programa koji će uključivati i dobro organizirano slobodno vrijeme. Cilj preventivnih programa, odnosno njihova provođenja sastoji se u tome da se kod maloljetnika postignu određene psihosocijalne promjene koje će ih učiniti čvrstim u borbi protiv delinkventnog ponašanja. Žele li se mjere prevencije društveno neprihvatljivog ponašanja maloljetnika ostvariti, potrebno je dobro planirati i koordinirati njihov rad. Stoga je potrebno izraditi program prevencije društveno neprihvatljivog ponašanja mladih koji jasno određuje mjere i zadatke. Postoji više vrsta takvih programa: oni koji se odnose na društvenu sredinu, tako da se iz nje uklone negativni utjecaji, te poboljšaju društveni uvjeti; druga vrsta programa se odnosi na samog pojedinca koji pokazuje neke od karakteristika društveno neprihvatljivog načina ponašanja. U organizaciju slobodnog vremena, kao preventivnog programa potrebno je da se uključe kako uža tako i šira zajednica (roditelji i nastavnici).

IV ZAKLJUČCI

Glavnu hipotezu koja glasi da slobodno vrijeme, u zavisnosti na koji se način provodi, predstavlja rizični faktor maloljetničke delinkvencije smo potvrdili. Na osnovu dobivenih rezultata može se potvrditi glavna hipoteza i zaključiti da slobodno vrijeme, u zavisnosti na koji se način provodi, može predstavljati rizični faktor maloljetničke delikvencije. Nastavnici i roditelji se slažu da slobodno vrijeme ukoliko se ne provodi na adekvatan način predstavlja riziko faktor za maloljetničku delinkvenciju. Roditelji iz svoje perspektive koriste maksimalno vrijeme kako bi djeci ukazali na koje načine trebaju provoditi slobodno vrijeme dok nastavnici to rade kroz časove odjeljskih zajednica.

Prvu posebnu hipotezu koja glasi način provođenja slobodnog vremena utječe na rast i razvoj djece - pogled djece, nastavnika i roditelja smo potvrdili. Analizirajući dobivene rezultate može se reći da u sva tri slučaja, dakle, djeca, roditelji i nastavnici smatraju da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti.

I drugu posebnu hipotezu smo potvrdili. Djeca imaju jako malo ponuđenih aktivnosti od strane društva koje mogu upražnjavati u slobodno vrijeme. Analizirajući dobivene rezultate, za potrebe druge podhipoteze, vidi se da su djeci ponuđeni sadržaji unutar škole, a samo 26 djece zna da u njihovom okruženju postoji Centar koji nudi besplatne sadržaje za provođenje slobodnog vremena. Ipak, veći broj djece mišljenja je da bi bilo poželjno da u okruženju postoji još sadržaja za provođenje slobodnih aktivnosti.

Podhipotezu koja glasi da kvalitetni sadržaji koji se mogu upražnjavati u slobodno vrijeme su skupi i dostupni isključivo djeci koja dolaze iz imućnijih porodica smo odbacili tj. ista nije potvrđena. Analizom rezultata utvrdili smo da su i učenici i roditelji mišljenja da za vannastavne aktivnosti (posebno izvan škole) je potreban novac. Kako jedni tako i drugi (i djeca i roditelji) u većem broju odgovorili su da imaju uslove za isto. Iz toga smo zaključili kako bavljenje vannastavnim aktivnostima nije samo prioritet djece iz imućnijih porodica.

Podhipoteza koja glasi da neadekvatno iskorišteno slobodno vrijeme predstavlja riziko faktor za razvoj devijantnog ponašanja a kasnije i maloljetničke delikvencije također je potvrđena u našem istraživanju

Podhipotezu koja glasi da su djeca zainteresovana da slobodno vrijeme provode kvalitetno i obogaćeno različitim sadržajima smo potvrdili. Analizom dobivenih rezultata zaključili smo da bi učenici voljeli da postoji još aktivnosti kako u školi tako i izvan nje.

V LITERATURA

Aquilino, W.S., Supple, A.J. (2001): Long-term Effects of Parenting Practice during Adolescence on Wellbeing: Outcomes in Young Adulthood. *Journal of Family Issues*, 22, 289-308.

Badurina, M., Sesar, K., Čerkez, G., Mehić, A., (2018) Priručnik za primjenu odgojne preporuke liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj usranovi (bolnički ili ambulantno) Pravda za svako dijete. Tuzla

Bašić, J., Ferić, M. (2004). Djeca i maldi u riziku – rizična ponašanja. U: Bašić, J.

Bašić, J. (2009). Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih. Zagreb: Školska knjiga.

Bašić, N. (2018). Maloljetni počinitelji kaznenih djela: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

Bašić, J. (2000.) Rizični i zaštitni čimbenici u obiteljskom okruženju. U: Bašić, J., Janković, J. (eds.). Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, str. 153-154.

Bašić, J. (2000.) Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži: teorijsko motrište. U: Bašić, J., Janković, J. (eds.). Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, str. 31-46

Bašić, J., Ferić, M., Kranželić, V. (2001). Od primarne prevencije do ranih intervencija. Zagreb: Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska knjiga

Buljubašić, S. (2008). Maloljetnička delinkvencija. Sarajevo. DES doo.

Buljan – Flander G, Bačan M , Matešković, D. 2010 Nailna ponašanja mladih – Zašto je ljubav važna? Zagreb: Nacionalna sveučilišna knjižnica

Chen, Z., Kaplan, H.B. (2001): Intergenerational Transmission of Constructive Parenting. *Journal of Marriage and Family*, 63, 17-31.

Čugalj, J., Koren-Mrazović, M. (2000.) Obilježja djece i obitelji obuhvaćene preventivnim programom u Međimurskoj županiji uz prikaz poduzetih zaštitnih mjera. U: Bašić, J., Janković, J. (eds.). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, str. 245-260.

Dijagnostički statistički priručnik-DSM 5, (2014).ur. Jukić v., Arbanas G., Naklada Slap

Dumazedier, J. (1967). *Toward a society of leisure*. New York: Free Press.

Gazdek, M., Horvat, I. (2001). Otpornost i prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih, *Kriminologija i socijalna integracija*, 9 (1-2), 85-94

General. Washington, DC: US Department of Health and Human Services, Ured tajnika, Ureda za javno zdravstvo i znanost, Ured Surgeon General. Dobavljeno iz [www.surgeongeneral.gov / Library / youthviolence](http://www.surgeongeneral.gov/Library/youthviolence).

Hadžikadunić, A. (2012). Sport kao prevencija od destruktivnog izražavanja djece i omladine. *Kriminalističke teme Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije* Godište XII, Broj 3-4. ISSN 1512-5505

Halid / Jašarević, O. (2010). Slika o sebi i prevencija poremećaja ponašanja.

<https://www.portalmladi.com/kvalitet-provodenja-slobodnog-vremena-mladih/> Stamenković (preuzeto 08.12.2018)

Ilišin, V. (1999). Mladi i televizijski medij. *Napredak*, 140 (2), 143 - 153.

Juvenile Justice Guide Book for Legislators

<http://www.ncsl.org/documents/cj/jjguidebook-complete.pdf> pristupljeno 27.12.2018.godine

Kovčović, I. (2012) Mladi i nasilje: između percepcije i realnosti. *Kriminalističke teme - Godište XII, Broj 3-4*, 113-141.

- Koller-Trbović, N., Uzelac, S. (ur.) (2004). Poremećaji u ponašanju: pristupi i pojmovna određenja. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.57-71.
- Konstantinović-Vilić, Slobodanka i Nikolić-Ristanović, Vesna. 2003. Kriminologija. Niš, Centar za publikaciju Pravnog fakulteta u Nišu.ponašanja djece i mladih. Zagreb: Školska knjiga
- Korać, H. (2010). Penologija-izvršno krivično pravo, Sarajevo.Pravni fakultet Kiseljak.DES doo.
- Koller-Trbović, N. (2001). Prava i potrebe djece iz perspektive djece i odraslih. U: Titak, A., Koller-Trbović, N., Lebedina-Manzoni, M. (ur.). *Od rizika do intervencije*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Kranželić Tavra, V. (2002). Rizični i zaštitni čimbenici u školskom okruženju kaotemelji uspješnije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih, Hrvatska revijaza rehabilitacijska istraživanja, 38 (1), 1-12
- Leburić, A., Relja, R. (1999). Kultura i zabava mladih u slobodnom vremenu.Napredak. 140 (2); 175-183.
- Loeber, R. (1990): Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency. *Clinical PsychologyReview*, 10, 1 – 41.
- Loeber, R., Farrington, D.P. (2000). Young children who commit crime: epidemiology, developmental origins, risk factors,early interventions and policy implications. *Development and Psychopatology*. 12, 737 – 762.
- McNeal, R. B. (2001) Differential effects of parental involment on cognitive and behavioral outcomes by socioeconomic status. *Journal of Socio-Economics*, 30 (2), 171-179
- Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih problema ICD 10 (1990). SZO
- Mlinarevic, V., Gajger, V. (2010).Slobodno vrijeme mladih-prostor kreativnog djelovanja. Stručni rad. Dostupno na:

https://bib.irb.hr/datoteka/505378.Slobodno_vrijeme_mladih.pdf, pristupljeno 01.11.2018.

Mrazek, P., Haggerty, R., EDS (1994). Smanjenje rizika za duševnim smetnjama: granica za Preventivne intervencije istraživanja. Washington, DC: National Academy Press.

Nacionalni program za mlade od 2009. do 2013. godine. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Republika Hrvatska 2009.

Nikčević-Milković, A. (2014). Procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika u svrhu planiranja prevencije problema u ponašanju mladih. Stručni članak UDK 364.29-053.2/.6, DOI 10.3935/ljsr.v21i1.9

Previšić, V. (2000). Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgojne prakse. Napredak. 141 (4); 403-410.

Prskalo, I. (2004). Osnove kineziologije. Petrinja: Visoka učiteljska škola.

Pehar-Zvačko, L. (2000). Oduzeto djetinjstvo. Sarajevo. "DOM ŠTAMPE" Zenica

Pehar-Zvačko, L. (2003). Slobodno vrijeme mladih ili.... Sarajevo. Filozofski fakultet Univerzitet u Sarajevu. Monografije knjiga 6

Ricijaš, N. (2009). Atribuiranje vlastitog delikventnog ponašanja nisko rizičnih i visoko rizičnih maloljetnih delikvenata. Kriminologija i socijalna integracija Vol. 17 (19). 13-26.

Rapajić, N. (2014). Utjecaj vršnjaka na rizična ponašanja adolescenata: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, Studij pedagogije i filozofije. Osijek (2014)

Rosić, V. (2005). Slobodno vrijeme, slobodne aktivnosti-priručnik za uspješno organiziranje i vođenje. Rijeka: Žagar

Ricijaš, N. (2009). Atribuiranje vlastitog delinkventnog ponašanja nisko rizičnih i visokorizičnih maloljetnih delinkvenata: Izvorni znanstveni članak UDK: 343.9

Subašić, Dž. (2010). Delinkvencija i kriminalitet mladih. Sarajevo. DES doo

Stašević, I., Derk, D.: Osobitosti maloljetničke delinkvencije u RH Polic. sigur. (Zagreb), godina 25. (2016), broj 3, str. 259-275

Ured Surgeon General (2001). Mladi Nasilje u obitelji: *Izvešće* Ured Surgeon

Vukasović, A. (2001) .Pedagogija. Zagreb. HKZ "MI"

Zloković, J., Vršelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih, *Odgojne znanosti*, 12(1), 197-213

Zebić, A. (2017).Provođenje slobodnog vremena djece i mladih asocijalnog ponašanja.Sveučilište u Rijeci,Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za pedagogiju

Zloković, J. (1996) Uloga obitelji u postizanju školskog uspjeha učenika U: *Napredak* 137(4) 415-422

Žiga, J., Turčilo L., Osmić A.,Bašić S., Džananović Miraščija N., Kapidžić D., Brkić Šmigoc J., (2015).Studija o mladima. Friedrich-Ebert-Stiftung (FES),Fakultet političkih nauka Sarajevo

PRILOZI

PRILOG 1 Molba za odobrenje istraživanja u instituciji

PRILOG 2 Informativni letak za učesnike istraživanja

PRILOG 3 Anketni upitnici za djecu, roditelje i nastavnike

PRILOG 1

Molba za odobrenje istraživanja u Vašoj instituciji

Poštovani,

Obraćam Vam se molbom da mi odobrite provođenje istraživanja u Vašoj ustanovi za potrebe izrade moga magistarskog rada. Studentica sam interdisciplinarnog postdiplomskog studija «Djeca i mladi u sukobu sa zakonom» na Odsjeku socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, pod mentorstvom prof.dr. Suade Buljubašić. Magistarski rad nosi naslov «**Slobodno vrijeme kao rizični i zaštitni faktor maloljetničke delinkvencije**».

Dobijeni podaci bit će korišteni samo u naučno-istraživačke svrhe.

Pored moje molbe prilažem i molbu Fakulteta političkih nauka za odobrenje provođenja moga istraživanja u Vašoj ustanovi.

Unaprijed Vam se zahvaljujem na susretljivosti.

S poštovanjem,

Minela Ivazović Jusmani, dipl.scr.

PRILOG 2

INFORMATIVNI LETAK ZA UČESNIKE ISTRAŽIVANJA

Poštovani/a,

Pozivate se da učestvujete u istraživanju: „Slobodno vrijeme kao rizični faktor maloljetničke delinkvencije“.

Ovo istraživanje se provodi putem kvantitativnih (anketni upitnik) naučnoistraživačkih metoda. Od vas se očekuje da Vi i Vaše dijete kao i nastavni kadar učestvujete u istraživanje tako što ćete odgovarati na pitanja iz anketnog upitnika. Svi ispitanici, nakon što potpišu saglasnost, upitnik će popunjavati sami.

Za vas ne postoji rizici koji bi bili povezani sa učešćem u anketi.

Imate pravo da odbijete učešće u istraživanje prije, u toku i nakon samog anketiranja.

Anketa je anonimna, ali s obzirom da se radi o ispitivanju djece tražimo Vašu saglasnost za istu.

Za popunjavanje upitnika će Vam biti potrebno u prosjeku 7-10 minuta.

Za sve informacije i pitanja možete se obratiti na email: minela_scr@hotmail.com; ili na telefonski broj 061701767 lično kontaktirati Minela Ivazović Jusmani, dipl.socijalni radnik.

Pristanak na učešće u istraživanju

Prezime i ime

Potpis

Datum

Ime i prezime djeteta

PRILOG 3

Anketni upitnik za djecu

ANKETNI UPITNIK

Anketni upitnik koji je pred vama dio je magistarskog rada o temi «SLOBODNO VRIJEME KAO RIZIČNI I ZAŠTITNI FAKTOR MALOLJETNIČKE DELINKVENCije», koji se realizuje u okviru master studija Fakulteta političkih nauka. Dobijeni podaci bit će korišteni samo u naučno-istraživačke svrhe. Zahvaljujem Vam na odvojenom vremenu i saradnji.

1. *DOB*: godina _____

2. *SPOL*: muški _____

ženski _____

3. *Da li smatrate da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti?*

DA-veoma mnogo utječe _____

MOŽDA-djelimično utječe _____

NE-ne utječe uopšte _____

4. *Da li sami osmišljavate način provođenja Vašeg slobodnog vremena?*

DA _____

NE _____

5. *Da li ste zadovoljni načinom na koji provodite svoje slobodno vrijeme?*

DA-u potpunosti sam zadovoljan/la _____

MOŽDA-djelimično sam zadovoljan-la _____

NE-uopšte nisam zadovoljan/la _____

6. *Da li su Vaši roditelji upoznati načinom provođenja Vašeg slobodnog vremena?*

DA-u potpunosti su upoznati _____

MOŽDA-djelimično su upoznati _____

NE-uopšte nisu upoznati _____

7. *Da li u slobodno vrijeme imate zajedničke aktivnosti unutar svoje porodice (igranje društvenih igara, odlazak na izlet, odlazak u kino i td.)?*

VEOMA ČESTO _____

PONEKAD _____

VEOMA RIJETKO _____

NIKADA _____

8. *Da li se bavite nekim slobodnim aktivnostima izvan škole u slobodno vrijeme (sport, ples, gluma itd.)?*

DA _____

NE _____

9. *Da li sadržaji koje upražnjavate u slobodno vrijeme van škole iziskuju materijalna sredstva?*

DA _____

NE _____

10. *Da li su Vaši roditelji u mogućnosti da Vam priušte da se u slobodno vrijeme bavite željenom aktivnošću koja iziskuje materijalna sredstva?*

DA-u potpunosti _____

MOŽDA-djelimično su u mogućnosti _____

NE-nisu u mogućnosti _____

11. *Da li ste zadovoljni koliko Vam roditelji posvećuju vremena s obzirom na njihove obaveze?*

DA-veoma sam zadovoljan/zadovoljna _____

DJELIMIČNO sam zadovoljan/zadovoljna _____

NE-uopšte nisam zadovoljan/zadovoljna _____

12. *Da li u vašem okruženju postoji Centar za djecu i omladinu koji nudi besplatne raznolike sadržaje za provođenje slobodnog vremena?*

DA-postoji takav centar _____

NE-ne postoji takav centar u mom okruženju _____

MOŽDA-nisam siguran/sigurna da li postoji _____

13. *Da li ste uključeni u neku sekciju u Vašoj školi?*

DA _____

NE _____

14. *Da li ste uključeni u rad više od jedne sekcije u Vašoj školi?*

DA _____

NE _____

15. *Da li redovno pohađate časove sekcije u koju ste uključeni?*

DA-redovno pohađam časove sekcije _____

NE-nisam redovan na časovima sekcije _____

16. *Da li ste zadovoljni ponuđenim aktivnostima i radom sekcije koju pohađate?*

DA-u potpunosti sam zadovoljan/la _____

MOŽDA-djelimično sam zadovoljan/la _____

NE-uopšte nisam zadovoljan/la _____

17. *Da li bi voljeli da u školi postoji još neka sekcija pored onih koje se nude?*

DA _____

NE _____

18. *Da li Vas nastavnici u školi stimulišu da pohađate sekcije u školi isključivo u skladu sa Vašim talentom i sklonostima?*

DA-u isključivo nas stimulišu u skladu sa našim talentom i sklonostima _____

DJELIMIČNO vode računa o našem talentu i sklonostima _____

NE-talenat i sklonosti ne igraju ulogu pri upisu u određenu sekciju, ako mi to želimo _____

19. *Da li na odjeljskoj zajednici sa razrednikom razgovarate o načinima provođenja i organizacije Vašeg slobodnog vremena?*

VEOMA ČESTO smo o tome razgovarali _____

PONEKAD smo o tome razgovarali _____

VEOMA RIJETKO smo o tome razgovarali _____

NIKADA o tome nismo razgovarali _____

20. *Da li se radije družite sa vršnjacima ili surfate internetom?*

Radije se družim sa vršnjacima _____

Radije surfam internetom _____

Najviše se sa vršnjacima družim na internet društvenim mrežama (Facebook, My space i td.) _____

21. *Da li ste upoznati da Vaša škola ima Program prevencije maloljetničke delinkvencije?*

DA- u potpunosti sam upoznat/upoznata _____

DJELIMIČNO sam upoznat/upoznata _____

NE-nisam upoznat/upoznata _____

ANKETNI UPITNIK

Anketni upitnik koji je pred vama dio je magistarskog rada o temi «SLOBODNO VRIJEME KAO RIZIČNI I ZAŠTITNI FAKTOR MALOLJETNIČKE DELINKVENCije», koji se realizuje u okviru master studija Fakulteta političkih nauka. Dobijeni podaci bit će korišteni samo u naučno-istraživačke svrhe. Zahvaljujem Vam na odvojenom vremenu i saradnji.

1. *DOB*: godina _____

2. *SPOL*: muški _____

ženski _____

3. *Da li smatrate da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti?*

DA-veoma mnogo utječe _____

DJELIMIČNO utječe _____

NE-uopšte ne utječe _____

4. *Da li ste zadovoljni načinom na koji Vaše dijete provodi slobodno vrijeme?*

DA-veoma sam zadovoljan/zadovoljna _____

DJELIMIČNO sam zadovoljan/zadovoljna _____

NE-nisam zadovoljan/zadovoljna _____

NEZNAM kako provode slobodno vrijeme _____

5. *Da li smatrate da porodica ima utjecaj na način provođenja slobodnog vremena kod svoje djece?*

DA-veoma velik utjecaj _____

DJELIMIČNO ima utjecaj _____

NE-nema utjecaja _____

6. *Da li u slobodno vrijeme imate zajedničke aktivnosti unutar svoje porodice (igrate društvene igre, idete na izlete, u kino i td.)?*

VEOMA ČESTO _____

PONEKAD _____

VEOMA RIJETKO _____

NIKADA _____

7. *Da li ste zadovoljni načinom na koji se organizira slobodno vrijeme unutar škole koju Vaše dijete pohađa?*

DA-veoma sam zadovoljan/zadovoljna _____

DJELIMIČNO sam zadovoljan/zadovoljna _____

NE-uopšte nisam zadovoljan/zadovoljna _____

8. *Da li Vaše dijete pohađa neku sekciju u školi?*

DA _____

NE _____

NEZNAM _____

9. *Da li u vašem okruženju postoji Centar za djecu i omladinu koji nudi besplatne raznolike sadržaje za provođenje slobodnog vremena djece i mladih?*

DA-postoji takav Centar _____

NE-ne postoji takav Centar u mom okruženju _____

MOŽDA-nisam siguran/sigurna da li postoji _____

10. *Da li sadržaji (sport, ples, gluma, i td.) koje bi djeca željela upražnjavati u slobodno vrijeme van škole iziskuju materijalna sredstva?*

DA _____

NE _____

11. *Da li ste u mogućnostin djeci priuštiti da se u slobodno vrijeme bave željenom aktivnošću koja iziskuje materijalna sredstva?*

DA-u potpunosti _____

MOŽDA-djelimično sam u mogućnosti _____

NE-nisam u mogućnosti _____

12. *Da li u krugu porodice razgovarate sa djecom o pravilnom korištenju i organizaciji njihovog slobodnog vremena?*

VEOMA ČESTO _____

PONEKAD _____

VEOMA RIJETKO _____

NIKADA _____

13. *Da li ste zadovoljni koliko vremena posvećujete svojoj djeci u odnosu na vaše obaveze?*

DA-veoma sam zadovoljan/zadovoljna _____

DJELIMIČNO sam zadovoljan/zadovoljna _____

NE-uopšte nisam zadovoljan/zadovoljna _____

14. *Da li ste upoznati da škola koju Vaša djeca pohađaju sprovodi Programom prevencije maloljetničke delinkvencije?*

DA- u potpunosti sam upoznat/upoznata _____

DJELIMIČNO sam upoznat/upoznata _____

NE-nisam upoznat/upoznata _____

ANKETNI UPITNIK

Anketni upitnik koji je pred vama dio je magistarskog rada o temi «SLOBODNO VRIJEME KAO RIZIČNI I ZAŠTITNI FAKTOR MALOLJETNIČKE DELINKVENCije», koji se realizuje u okviru master studija Fakulteta političkih nauka. Dobijeni podaci bit će korišteni samo u naučno-istraživačke svrhe. Zahvaljujem Vam na odvojenom vremenu i saradnji.

1. *DOB*: godina _____

2. *SPOL*: muški _____

ženski _____

3. *Da li smatrate da način provođenja slobodnog vremena utječe na razvoj ličnosti?*

DA-veoma mnogo utječe _____

DJELIMIČNO utječe _____

NE-uopšte ne utječe _____

4. *Da li ste zadovoljni načinom na koji Vaši učenici provode slobodno vrijeme?*

DA-veoma sam zadovoljan/zadovoljna _____

DJELIMIČNO sam zadovoljan/zadovoljna _____

NE-nisam zadovoljan/zadovoljna _____

NEZNAM kako provode slobodno vrijeme _____

5. *Da li ste zadovoljni načinom na koji se organizira slobodno vrijeme učenika unutar Vaše škole?*

DA-veoma sam zadovoljan/zadovoljna _____

DJELIMIČNO sam zadovoljan/zadovoljna _____

NE-uopšte nisam zadovoljan/zadovoljna _____

6. *Da li smatrate da porodica ima utjecaj na način provođenja slobodnog vremena kod svoje djece?*

DA-veoma velik utjecaj _____

DJELIMIČNO ima utjecaj _____

NE-nema utjecaja _____

7. *Da li vodite neku sekciju?*

DA _____

NE _____

8. *Da li vodite više od jedne sekcije?*

DA _____

NE _____

9. *Da li učenici redovno pohađaju sekcije?*

DA _____

DJELIMIČNO _____

NE _____

10. *Da li Vašu sekciju pohađaju isključivo djeca koja imaju izražen talenat i sklonosti za aktivnosti koje zahtjeva rad Vaše sekcije?*

DA _____

DJELIMIČNO _____

NE _____

11. *Da li na odjeljenskoj zajednici razgovarate sa učenicima o korištenju i organizaciji njihovog slobodnog vremena?*

VEOMA ČESTO smo o tome razgovarali _____

PONEKAD smo o tome razgovarali _____

VEOMA RIJETKO smo o tome razgovarali _____

NIKADA o tome nismo razgovarali _____

12. *Da li ste upoznati sa Programom prevencije maloljetničke delinkvencije u Vašoj školi?*

DA- u potpunosti sam upoznat/upoznata _____

DJELIMIČNO sam upoznat/upoznata _____

NE-nisam upoznat/upoznata _____